ISSN 0354–5261

ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА

I

РЕСАВСКА ШКОЛА И ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ

(ОКРУГЛИ СТО, МАНАСТИР МАНАСИЈА, 28. 8. 1993)

Редакција

Павле Ивић, Мирослав Пантић, Радослав Рачић
и *Светозар Стијовић*

Главни уредник

МИРОСЛАВ ПАНТИЋ

ДЕСПОТОВАЦ
1994

Издаје
Народна библиотека "Ресавска школа"

За издавача
Милован Живковић

Графике
Зоран Димитријевић

Штампа и слог
"3М" Београд

СКЕНИРАО
Теодор Анагност

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

929:321.61 Стефан Лазаревић (082)

ДАНИ српскога духовног преображења (1 ; 1993 ; Деспотовац)

Ресавска школа и деспот Стефан Лазаревић : (округли сто, манастир Манасија, 28.8.1993) / Дани српскога духовног преображења, I ; редакција Павле Ивић...[и др.] ; главни уредник Мирослав Пантић. – Деспотовац : Народна библиотека "Ресавска школа", 1994 (Београд : 3М). – 88 стр. : илустр. ; 24 cm

Тираж 1000.
ISBN 86-82379-03-1

808.101 "14" (082) 886.1(091)-1(082)
949.711 "13/14" (082)

а) Стефан Лазаревић, српски деспот (1377-1427) – Зборници б) Српскословенски језик – Зборници ц) Србија – Историја -14-15в – Зборници

ИД=29562380

САДРЖАЈ

Ресавска школа и деспот Стефан Лазаревић

Мирослав Пантић: Реч на почетку 9

Милош Благојевић: Стефан Лазаревић и суверенитет српске државе 13

Радмила Маринковић: О генези Слова љубве или Деспотов канцонијер . . . 23

Јелка Ређеп: Гроф Ђорђе Бранковић о деспоту Стефану Лазаревићу 47

Павле Ивић: Суштина и смисао делатности Ресавске школе 65

Александар Младеновић: Напомена о издавању текстова деспота Стефана Лазаревића 69

Гордана Јовановић: Деспот Стефан Лазаревић и Ресавска школа 73

Светозар Стијовић: Српскословенски језик у xv веку и његова даља судбина . 77

Хроника Дана српскога духовног преображења и осталих догађања у културном животу Деспотовца

Радослав Рачић: Хроника Дана српскога духовног преображења и осталих догађања у културном животу Деспотовца 83

РЕСАВСКА ШКОЛА И ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ

МИРОСЛАВ ПАНТИЋ

РЕЧ НА ПОЧЕТКУ

У ове светле, и радошћу као и сунцем обасјане дане духовног преображења – како су лепо, а желео бих да се тако покаже и делом: на одговарајући начин, назвава догађања у овом делу Ресаве којима сада присуствујемо – данашњи округли сто, гостопримно заведен и распрострт у окриљу и под кровом прелепе задужбине славнога Деспота, посвећен је разговорима у којима ће широко и са разних страна бити разматрани време, личност и дело њеног ктитора и господара земље српске и поморске Стефана Лазаревића. У тим разговорима учешће ће узети познати наши историчари, књижевни повесничари и лингвисти, који су били у могућности да се одазову позиву љубазних домаћина; неки од позваних нису то могли, услед разних својих спречености, што је свакако штета.

Данас знају безмало сви, а постало је такорећи већ опште место у нашој свести, да је деспот Стефан један од најзначајнијих ликова српске прошлости. Исто тако, и у мери подједнакој, он је и једна од изузетних личности те прошлости које су блистале на разним подручјима деловања, и у многим правцима, и биле, не само за своје време, скоро свестране. Уистину, Деспот није био само велики владар српски и државник особитих размера, који је изванредно водио са свих страна угрожавани брод своје малене земље, већ је он и неустрашиви ратник и истински витез, који своје војске предводи лично у свим великим окршајима, а не заповеда им из позадине и из безбедне даљине. И вешт и окретан дипломата је он био, и његови су светски обичаји и истинска углађеност били од најдубљег утиска и од највишег дејства. Уза све то, Деспот је био предани културни делатник и градитељ, који је настојао да своју Србију усклади са осталим државама свога доба и да омогући да она успешно држи корак с њима. Када себи сараднике и помагаче није могао наћи у довољној мери код куће, он их је за те послове свесрдно и смело доводио из иностранства. Сав је био у грчу да изгради градове и подигне одговарајуће друштвене слојеве у њима, како би Србија постала не само у државном погледу обједињена већ

и економски снажна, и богата. Том високо постављеном циљу доприносио је и сâм, и не мало, и не на једном путу, нити пак у једној бразди. Најпосле, био је Стефан Високи човек не само јакога духа и велике мудрости већ и писац од снаге, укуса и дара, у мери неоспорној и од вредности која је одолела времену. Шта би он још учинио да му је судбина била склонија, и да га смрт није прерано покосила, могло би се само нагађати, али се, сигурно, сагледати до краја – баш зато што је у питању човек те врсте и таквих могућности – никада неће моћи.

Уосталом, не бисмо смели рећи да Високог Стефана довољно знамо, и као деспота, и као државног, друштвеног и културног прегаоца, као песника и мислиоца, чак и као човека. Потребе за даљим трагањима у покушају да се све празнине у нашем познавању те сложене и у сваком погледу пребогате личности попуне или отклоне, и да се гледања наша на њу прошире, несумњиво постоје, као што за то све има и могућности. Данашњи наш округли сто може са те стране бити плодоносан, и ако он у било ком смеру, и било до које нове тачке, помери и увећа знања наше науке о Деспоту и његовоме времену, досећи ће своју сврху и испуниће очекивања и наде који се за њега везују.

Са своје стране, а користећи се околношћу што ми је поверено да ове разговоре отворим и да их затим водим, слободан сам да учесницима данашњих разговора предложим да више дужне пажње посвета, ако и не баш сада, а оно свакако убудуће, једној значајној студији непрежаљеног књижевног историчара и професора Драгољуба Павловића, која је објављена пре равно три деценије, а која је, нажалост, прошла готово незапажено, упркос значају који је имала и који је, по мом уверењу, задржала. Не сумњам да може бити недоумице око тога о којој је студији реч: она је названа прескромно, јер скромност је била једна од основних одлика тога научника, *Елементи хуманизма у српској књижевности* XV *века*, а штампана је 1963. године у познатом и угледном научном часопису нашем "Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор". Пошавши од једне узгредне помисли Чедомиља Мијатовића и затим од шире изреченог наслућивања хрватског историчара Фрање Рачког, да би немањићка Србија временом своју културу развила "под дахом онога душевног покрета који је именом хуманизма и ренесансе прозван, да јих пораз на Косову и турско завојевање скоро удушило није", Павловић је са много обавештености, оштрине запажања и уопштавања на основу низа чињеница, али и с урођеном одмереношћу и опрезношћу научника, указао на низ својстава самога Деспота, која сведоче да је он већ био владар од нове врсте, широко образован и хуманистички усмерен, који своју земљу предводи с јасном визијом њене будућности и са чврстом решеношћу да таквој будућности удари основе, широм отвори вратнице и смело укаже на

путеве који до ње воде. Један за другим, Павловић је наводио или изналазио знаке таквих одлика деспота Стефана и тих његових настојања. Указао је на "обнову и поновно снажење средњовековне Србије" после косовске несреће, на напредовање њено "и у економском и у привредном погледу", на Деспотову политику "у знаку стварања јаке централне власти у држави", и ограничавања феудалних сепаратистичких тежњи и снажење "српске грађанске класе", на уздизање "просвете, књижевности и уметности у Србији", на Деспотово нарочито занимање за историју, за превођење са грчког преко потребних књига, на образовање "ресавске школе", која је не само училиште већ и гласовити скрипторијум за умножавање рукописних књига, са њеним чисто хуманистичким напорима у филолошком изучавању и исправљању текстова – наша филологија заправо од тада води своје почетке – и у реформисању правописа, и на чијем челу је "филозоф" и "граматик" Константин, доведен из Бугарске, и на многе друге знаке, и наговештаје нових времена. У самој личности Деспотовој, затим, по ономе свему што је о њему остало забележено, код његових савременика и биографа, или у документарним записима из његове епохе, домаћим и страним, а исто толико и у његовом деловању, поступању и целокупном држању, као и у његовим духовним творевинама, најзад, јасне су назнаке владара нове врсте и другога стила. Деспот је "и по лепоти тела и снаге био међу вршњацима као сунце посред звезда", како сведочи његов биограф, као што је то био такође и по снази и лепоти духа, остварујући тако у себи идеал античке калокагатије, али и идеале свестране људскости, којом су се заносили, и за коју су се залагали, савремени хуманисти. Закључци Драгољуба Павловића, које је он изнео на основу својих документованих и тананих анализа, били су не само добро засновани већ и једино тачни, а они гласе да би "сви ови знаци новога времена, ма колико се они, у времену о коме говоримо, налазили у самом зачетку, довели несумњиво, са даљим развојем српског друштва и државе, до пуног процвата једног новог друштва и нове културе", то јест до српског ренесансног друштва и српске хуманистичке културе.

Српска медијевалистика, уместо да истраживања започета и сјајно вођена у овој студији продуби и по могућности употпуни новим и евентуално распрострањеним у другим смеровима, пропратила је њене напоре, резултате њене и сугестије које је она нудила, скоро непрозирним ћутањем. У најбољој и најпотпунијој књизи о деспоту Стефану Лазаревићу, коју дугујемо Ђорђу Трифуновићу (1979), наведена Павловићева расправа није ни споменута, иако су многе чињенице у њој изнете, а неке и први пут поменуте, говориле управо у прилог закључцима заслужног књижевног историчара. У познатој и превредној *Историји старе српске књижевности* Димитрија Богдановића (1980) принос Драгољуба Павловића прошао је свакако боље, али је поменут и с прилично дискретно наговештене резерве ("појава

античких аутора – историчара, књижевника и философа – даје за право да се говори о својеврсном хуманизму и класицизму овог раздобља", каже се ту, на једном јединим месту с позивањем на Павловићеву расправу у напомени).

Нека ми буде допуштено да на крају подсетим на почетни одсек Деспотовог *Слова љубве*, у коме ја слутим чак посебну песму о љубави, коју је њен песник најпре сачинио независно па накнадно уклопио у ширу целину. То би могла, по свему, бити једна од љубавних песама хуманистичког доба, писаних онда и на просторима европског Запада. Свима су у сећању надахнуте реченице Деспотове о красотама пролећа и лета, са изванредним осећањем за природу и њене раскошне благодети, које су у потпуности израз свести о лепоти природе коју су продубили и развили тек хуманисти, после дугог средњовековног зазирања од природе и њених дражи, због тобожњих опасности које оне могу донети људским душама. Изнад тих природних красота Деспот поставља лепоту љубави; љубав је, по њему, врхунска лепота живота, и она свемоћно превазилази све друге овоземаљске лепоте и радости које са њима иду. Ко не би у том Деспотовом усхићењу савршенством и лепотом љубави видео чист излив хедонистичког виђења и осећања света, која је суштинско становиште њихове философије живота. У Деспотовом песничком позивању младости оба пола, "јуношама и девама, ка љубави прикладним", да "љубав вазљубе", али да притом пазе да не би некако у том одељку свога живљења повредили "јуноштво и девство", ко не би осетио струјања савременог европског платонизма и његовог особеног доживљавања љубави као духовног, а не и физичког, сједињења?

И без моје воље, ово неколико почетних напомена испало је понешто дуже од првобитних намера мојих, а и мимо мојих правих амбиција, па стога с радошћу и стварним очекивањима приправно препуштам реч позванијима и о нашем Деспоту Високом неупоредиво обавештенијима.

МИЛОШ БЛАГОЈЕВИЋ

СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ И СУВЕРЕНИТЕТ СРПСКЕ ДРЖАВЕ

Прошло је готово пуних осам стотина година од како је Стефан Немања упозорио савременике и оставио поруку њиховим потомцима да је српска држава била суверена од памтивека, па се као таква уклапала у светски хијерархијски поредак држава и владара. Порука је добро позната, језгровита и цитирана на много места. У складу са учењем хришћанске цркве Немања даје објашњење и о исходишту суверенитета српске државе и српских владара, па каже: "Искони створи Бог небо и земљу и људе на њој, и благослови их и даде им власт над свим створењем својим. И једне постави цареве, друге кнезове, друге господаре, и свакоме даде пасти стадо своје и чувати га од свакога зла које наилази на њ. Зато, браћо, Бог премилостиви утврди Грке царевима, а Угре краљевима, и сваки народ раздели, и закон даде и нарави установи, и господаре над њима, по обичају и по закону распоредивши својом премудрошћу. Стога по многој својој и неизмерној милости и човекољубљу дарова нашим прадедовима и нашим дедовима да владају овом земљом српском, и Бог свакојако управљаше на боље људима, не хотећи човечје погибли, и постави ме великога жупана, нареченога у светом крштењу Стефана Немању".[1]

У ових неколико једноставних и лепих реченица изложено је схватање српске средњовековне политичке и интелектуалне елите о пореклу државног суверенитета, о разликама међу народима, државама и владарима. Бог је творац свега, неба, земље, људи и народа. Постојећи народи се међусобно разликују по својим битним особинама, по обичајима, језику, законима, по облицима владавине. Једнима је Бог одредио за владаре цареве, другима кнезове, трећима владаре с различитим титулама. Средњовековно друштво је хијерархијско друштво у свим сегментима, па у складу с таквом структуром постоји и

[1] Повеља коју је Стефан Немања издао Хиландару објављивана је и превођена више пута. За ову прилику преузели смо превод Л. Мирковић - Д. Богдановић: *Свети Сава, Сабрани списи, Стара српска књижевност у 24 књиге*, Београд 1986, 31.

хијерархија држава и владара. Према схватањима Византинаца на врху замишљене пирамиде држава и владара налазио се византијски цар, цар Римљана (Ромеја), а испод њега се налазе владари других хришћанских држава. Нико од њих, без обзира на то колико био моћан, није се могао изједначавати са царем Ромеја.[2] Овакво је схватање у потпуности било прихватљиво за Стефана Немању, па он због тога на првом месту истиче: да Грци (Ромеји) имају цареве, а Угри (Мађари) краљеве, што није представљало никакву препреку да српски владар и српска држава буду суверени.[3] Бог је тај који је својом неизмерном милошћу даровао Немањиним дедовима и прадедовима да самостално владају "земљом српском", па је и Стефана Немању, с титулом великог жупана, одредио за њиховог наследника. На основу саопштеног схватања може се даље закључити да се исходиште суверенитета српских владара и државе налази у божијој милости. Суверенитет се не добија од живих људи, од странаца, ни од царева, ни од краљева, што опет оставља широке могућности сваком владару, држави и народу да га прибави за себе на оном простору који држи и насељава.

У наредним деценијама Немањин наследник и син Стефан успео је да владалачко достојанство "великог жупана" уздигне на ранг краљевства, што је представљало крупан политички успех. Истовремено са добијањем краљевског венца, српској држави је признат потпуни суверенитет и на међународном плану, док се српски владар у постојећој хијерархији владара изједначио и са угарским краљем и са свим другим хришћанским краљевима. Њему припада врховна власт у држави. Он је потпуно независан и самосталан у односу на било којег владара, укључујући и византијског цара, па се од тог времена назива "самодршцем".[4] За време Стефана Душана, 1346. године, српско краљевство је уздигнуто на ранг царства. Са овим чином истовремено је уздигнут суверенитет српског владара и државе у идеалном погледу на највиши могући степен.[5] Срби су тада као народ у погледу суверенитета у потпуности изједначени са Грцима, који су веровали да су једини легитимни носиоци свих права на православно хришћанско царство. Отуда није нимало случајно што се Стефан Душан титулише као "цар Срба и Грка". Више се од тога није ни могло постићи, пошто су српски владар, држава и народ изједначени у идеалном погледу с легитимним носиоцима врховне власти у православној васељени – с Грцима, односно с Ромејима (Римљанима).

---

[2] Г. Острогорски, *Византијски систем хијерархије држава*, *Сабрана дела*, V, Београд 1970, 238–262; Г. Острогорски, *Византијски цар и светски хијерархијски поредак*, *Сабрана дела*, V, 263–277; Г. Острогорски, *Србија и византијска хијерархија држава*, *О кнезу Лазару*, Београд 1975, 125–137; *Историја српског народа*, I, Београд 1981, 524–528.

[3] *Историја српског народа*, I, 525; Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић, историја, култ, предање*, Београд 1984, 69, 70.

[4] Г. Острогорски, *Автократор и самодржац*, Сабрана дела, IV, 323–327.

[5] *Историја српског народа*, I, 526–531.

У садржини самог суверенитета изузетно значајно место припада Српској православној цркви, која је са архиепископом на челу постала аутокефална 1219. године, да би 1346. године била уздигнута на ранг патријаршије. Српска православна црква као установа била је до те мере инкорпорирана у организам српске средњовековне државе да је постала саставни део српске државности. Не набрајајући све шта је Црква учинила за јачање државе, за ову прилику требало би упозорити само на значај канонизације Стефана Немање, односно светог Симеона.[6] Овим чином, поред осталог, учвршћени су темељи "светородној лози", што је опет имало за циљ да званична црква не прихвати за легитимног владара Срба никог ко не потиче из Немањиног рода. Ово је опет представљало озбиљну препреку сваком потенцијалном кандидату на владалачки престо, пошто без црквеног обреда нико није могао бити уведен у владалачко достојанство. Колико је у науци познато, нико у средњовековној Србији није ни покушао да заузме престо Немањића. Каснијом канонизацијом краљева Стефана Првовенчаног, Уроша, Милутина и Стефана Дечанског сужавао се чак и број могућих кандидата који су потицали из династије Немањића. Познато је да је владалачки престо актуелног српског краља био посебно учвршћен канонизацијом његовог родитеља. Свим ближим и даљим краљевим рођацима престо је био недоступан. Ово је у себи крило и једну велику опасност, која је дошла до изражаја после смрти цара Уроша (1371). Будући да он није имао мушких потомака, нико од ближих и даљих сродника није могао рачунати да ће постати његов легитимни наследник. Отуда није нимало необична појава што нико од српских обласних господара који су после 1371. године господарили правим државама није посегао ни за краљевском ни за царском круном. Обласни господари били су суверени у својим државама. Кнез Лазар се називао чак и "самодршцем", али није узео достојанство ни краља ни цара.[7] Нису то учинили ни његови наследници.

После битке на Косову (1389) наследници кнеза Лазара нашли су се у изузетно тешким приликама. Турци нису престали да ратују, али они нису били једина опасност. Невоље су долазиле и са севера, из Угарске, која је сматрала да је дошао прави тренутак да потчини државу Лазаревића. Све се то компликовало нередима у земљи. Кнегиња Милица и њена два малолетна сина, као владари, нису уливали превелико поверење осионој властели. Део властеле, руковођен личним интересима, отказао је послушност Лазаревићима. Знатно већи углед код властеле у српским земљама и код суседа имао је господин Вук Бранковић, господар Косова, зет кнеза Лазара, искусан политичар,

[6] Л. Павловић, *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево 1965, 42-51, 256; М.Благојевић, *Студеница - манастир заштитника српске државе, Студеница и византијска уметност око 1200.године*, Београд 1988, 51-66.

[7] Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, 85-98.

изданак угледне властеоске породице, за коју се говорило да води порекло од Стефана Немање.[8] Од обласних господара у најближем сродству са царем Душаном био је његов сестрић господин Константин Драгаш (Дејановић), док је највише владалачко достојанство међу њима имао краљ Марко.[9] Краљевску титулу је добио, по свој прилици, од цара Уроша. Пошто краљ Марко и господин Константин нису владали матичним српским земљама, нису могли рачунати ни на снажнију подршку српске властеле. Не сме се занемарити ни чињеница да су обојица и пре и после битке на Косову били турски вазали, што је још више сужавало изгледе на наслеђе Немањића.

У јесен 1389. године Лазаревићи су се нашли у критичном положају. Изгледало је да се неће одржати на власти и да ће изгубити земљу. Кнегиња Милица је озбиљно помишљала да се са породицом склони у Дубровник, па су вршене и одређене припреме.[10] У тим тешким временима Лазаревићима је пружила велику подршку званична Српска црква, на челу са патријархом Спиридоном, као и део властеле који је остао лојалан. Са највишим представницима Цркве и оданом властелом кнегиња Милица је одржала саветовање, вероватно до августа 1389. године.[11] На том саветовању донете су крупне и тешке одлуке, које се у најкраћем своде на нагли заокрет спољнополитичке оријентације. Одлучено је да се успоставе мир и сарадња с Турцима, да се прихвате вазалне обавезе према емиру Бајазиту, по цену губљења пуног суверенитета у држави. Одлука је спроведена у дело, па су млади кнез Стефан и његов брат Вук, са стицањем пунолетства, били обавезни да лично прате Бајазита у свим ратним походима, са помоћним одредом својих војника.[12] Сећајући се ових времена знатно касније, Стефан Лазаревић без икаквог околишења каже: "Од Косова бејах поробоћен Исмаиљћанском народу",[13] тј. Турцима. Термин "поробоћен" подразумева личну потчињеност и редовно извршавање утврђених обавеза. У конкретном случају реч је о личном извршавању војне службе, слању помоћне војске и плаћању утврђених дажбина емиру Бајазиту. На

[8] И. Божић, *Неверство Вука Бранковића, О кнезу Лазару*, 236, 237.

[9] О краљу Марку и господину Константину исцрпно: Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд 1975, 165-184.

[10] К. Јиречек, *Историја Срба*, I, Београд 1952, 328.

[11] М. Благојевић, *Српска држава у доба Стефана Лазаревића, Српски народ у другој половини XIV и у првој половини XV века*, Београд 1989, 58. Пошто је на саветовању био присутан патријарх Спиридон, за којег се зна да је умро 11. VIII 1389. године, саветовање је могло да се одржи између 16. јуна и 10. августа 1389. године. Види: М. Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша,* Зборник радова Византолошког института, 21, Београд 1982, 185.

[12] М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978, 16; *Историја српског народа*, II, Београд 1982, 48.

[13] Ђ. Трифуновић, *Деспот Стефан Лазаревић, књижевни радови*, Београд 1979, 152, 166. Реч "поработен" Ђ.Трифуновић преводи као "покорен". Мислимо да је боље задржати оригинал ("поробоћен").

другом месту деспот Стефан саопштава да је одмах по доласку на власт био изложен великим тегобама, а заједно с њим "мали и велики људи", манастири и монаси, или краће речено – целокупно становништво у земљама Лазаревића.[14]

Губитак суверенитета и незавидан положај у који су доспели наследници кнеза Лазара били су добро познати њиховим суседима, посебно Дубровчанима. Из ових разлога, у периоду од 1389. до 1398. године, Дубровчани не указују превелико поштовање Лазаревићима, па кнегињу Милицу (монахињу Јевгенију) најчешће ословљавају само као "почтену" госпођу, а кнеза Стефана као "почтеног" господина.[15] Понекад употребљавају израз "многопочтени" господин или "многопочтена" госпођа, што битно не мења суштину ословљавања. У исто време, тачније до 1396. године, Дубровчани редовно називају Вука Бранковића "славним и велеможним" господином.[16] Разлика у начину титулисања је очигледна и она уједно указује на разлику у међународном угледу једне и друге владарске куће. За Дубровчане су кнез Стефан и кнегиња Милица постали "славни" и "велеможни" тек од средине 1398. године.[17] До тог времена наследници кнеза Лазара су пребродили многе кризе, а уједно су много урадили, како у спољној тако и у унутрашњој политици.

Један од прворазредних задатака за Лазаревиће било је учвршћивање власти. У томе су добили највећу могућу подршку званичне цркве, посебно од тренутка када се на њеном челу нашао патријарх Данило III. Црква је према устаљеним правилима на најсвечанији начин извршила канонизацију кнеза Лазара, што је било од изузетног значаја за његове наследнике.[18] Овим чином српски народ је поред изумрле светородне лозе Немањића добио нову владарску "светородну лозу" Лазаревића, чији су изданци уживали сва легитимна права да владају у очевој области. Нико од властеле у земљи, ма колико био моћан, није уживао већи углед, па није могао ни претендовати на Лазарево наслеђе. Црква је отишла још један корак даље. Чим су се стекли потребни услови, тј. када је млади кнез Стефан постао пунолетан, сазван је државни сабор, на којем му је званично предата врховна власт у држави. Српски патријарх га је благословио и увео у владалачко достојанство "великог кнеза", назвавши га владарем и самодршцем Срба. Ово се по свој прилици збило 1393. године, или равно пре 600 година.[19]

[14] Ђ. Трифуновић, *Десйош Сшефан Лазаревић*, 153, 167.

[15] М. Благојевић, *Савладарсшво у срйским земљама йосле смрши цара Уроша*, 187.

[16] Љ. Стојановић, *Сшаре срйске йовеље и йисма*, I/1, Београд 1929, 142–145.

[17] Љ. Стојановић, *Сшаре срйске йовеље и йисма*, I/1, 186–228.

[18] *Исшорија срйскої народа*, II, 112; Р. Михаљчић, *Лазар Хребељановић*, 141–193.

[19] В. Ћоровић, *Силуан и Данило*, Глас САНУ 136, Београд 1929, 98, 99.

Црква је свој део посла обавила благовремено, савесно и темељно. Лазаревићи су, опет, са своје стране, енергично настојали да се одрже на власти уз помоћ Турака, без обзира на то што је њихов суверенитет био сужен. Млади кнез Стефан годинама је извршавао све своје вазалне обавезе. Таквим држањем изгледа да је стекао и поверење Турака. Они су га безрезервно подржавали све док је требало контролисати и ломити снагу моћнијег турског вазала, Вука Бранковића. Када је сломљена моћ Вука Бранковића (1396), Бајазит је дао Стефану Лазаревићу највећи део Вукове области,[20] док је Вуковим наследницима оставио само омање поседе за издржавање. Учињеним поклоном створени су истовремено и сви предуслови за будуће несугласице између Лазаревића и Бранковића.

Турци се нису само на то ограничили већ су вршили озбиљне припреме да смање територију коју су Лазаревићи држали. У том циљу подржали су сепаратистичке тежње крупне властеле, која је покушала да се осамостали 1398. године. Међу њима налазили су се војвода Новак Белоцрквић, са поседима у Топлици, и војвода Никола Зојић, са поседима око Рудника. Уколико би овој двојици пошло за руком да се осамостале, биле би изгубљене северне и јужне земље Лазаревића. До тога није дошло захваљујући енергичној акцији кнеза Стефана, кнегиње Милице и њихових сарадника. Новак Белоцрквић је погубљен, док се Никола Зојић склонио у Острвицу на Руднику, али је морао да се преда и закалуђери са свим члановима своје породице.[21] Очекујући још веће недаће, Стефан Лазаревић је покушао да се приближи Угарској. Лазаревићи су своје поступке после дужег времена успешно оправдали и пред Бајазитом, па су, пошто је њихова власт у земљи постала чвршћа, Дубровчани почели да их називају "славним" и "велможним". Но, и поред свега тога, редовно су извршавали све своје вазалне обавезе према Бајазиту.

До раскидања вазалних односа дошло је тек 1402. године, после битке код Ангоре, у којој је скршена моћ Турака, а Бајазит заробљен.[22] У бици су, као турски вазали, учествовали кнез Стефан Лазаревић, његов брат Вук, као и његови сестрићи Гргур и Ђурађ, синови Вука Бранковића. Лазаревићи и Бранковићи повлачили су се под борбом од Ангоре (Анкаре) до Цариграда. Изгледа да је Стефан Лазаревић управо у Цариграду донео коначну одлуку да не признаје врховну власт Турака. Он је своје намере исказао на видљив начин. Прихватио је деспотску титулу, коју му је доделио тадашњи византијски цар Јован VII Палеолог. Прихватање деспотске титуле претпостављало је бар номи-

[20] М. Динић, *Област Бранковића, Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 160, 161 (= *Област Бранковића*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, 26, св. 1-2, Београд 1960, 16).

[21] *Историја српског народа*, II, 114.

[22] М. Благојевић, *Српска држава у доба Стефана Лазаревића*, 63.

нално признавање врховне власти византијског цара, успостављање сарадње и савезничких односа, а свакако признавање првенства византијском цару у замишљеној хијерархији држава и владара.[23] Све то у крајњој линији није представљало посебан терет за деспота Стефана, нити је крњило његова суверена права као владара у Србији. Признавање врховне власти византијског цара, више у теорији него у пракси, представљало је уједно и јавну демонстрацију, којом деспот Стефан отказује послушност Турцима и не прихвата вазалне обавезе према Бајазитовим наследницима, конкретно – према Бајазитовом сину Сулејману, господару европског дела турске државе.

Прокламовани суверенитет државе деспота Стефана требало је одбранити, и то одмах. Турци су настојали да онемогуће повратак Лазаревића у земљу, а у томе им је помогао и Ђурађ Бранковић, који је прихватио вазалне обавезе према Сулејману. Деспот Стефан је био приморан да се заобилазним путем врати у Србију. Из Цариграда је најпре морем отпловио за Митилену, а потом у Улцињ, где је добио војну помоћ од зета Ђурђа II Страцимировића. С овом војском и одредом који му је послала кнегиња Милица био је приморан да се бије у две битке са Турцима и Бранковићима новембра 1402. године код Трипоља (Грачанице).[24] У овим биткама постигао је и прве успехе, који су омогућили Лазаревићима да се поново учврсте у својим земљама.

Суочивши се с овом чињеницом Турци су постали нешто попустљивији, па су се уговором у Галипољу (почетком 1403) обавезали да неће узнемиравати земље деспота Стефана, под условом да он прихвати све обавезе које је имао пре битке код Ангоре.[25] Учињена је и једна олакшица, која се сводила на то да деспот Стефан није обавезан да лично води помоћну војску. Овакав став Турака изазвао је расцеп међу наследницима кнеза Лазара. За кнегињу Милицу и господина Вука понуђени услови су били прихватљиви, али не и за деспота Стефана. Међу њима је због тога дошло до оштрих размирица, па је Вук Лазаревић побегао Турцима, а за њим је кренула и кнегиња Милица. Деспот Стефан је наставио да ратује против Турака и Бранковића, али се, да би ојачао своје позиције, приближио Угарској

[23] Исцрпније о томе: Б. Ферјанчић, *Десйоти у Визанйији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 182-187.

[24] *Исшорија срйског народа*, II, 67, 68 (Ј. Калић).

[25] Уговор о Галипољу закључен је у зиму 1402/3. године између султана Сулејмана и савеза држава у којем су се налазили Византија, Венеција, Ђенова, витезови с Родоса и херцег Наксоса. У једној одредби уговора Сулејман се обавезао да Лазаревом сину неће стварати никакве тешкоће за земљу коју је држао и за време Бајазита, али ће зато Лазарев син морати да Сулејману даје данак који је раније давао Бајазиту и да на уобичајен начин шаље помоћне одреде војника султану. Било је још предвиђено да Лазарев син може, али не и да мора, да долази лично с помоћном војском, а када се буду враћали у Србију ни он ни његова војска неће претрпети никакву штету од султана (М. Благојевић, *Савладарсшво у срйским земљама йосле смрйи цара Уроша*, 192, 193).

и постао вазал угарског краља Жигмунда.[26] За прихватање вазалних обавеза од краља је добио Мачву и Београд, и, што је у том тренутку било важно, добио је и помоћне одреде, с којима је успешно ратовао против својих противника. Изгледа да су до краја 1404. године сређени односи између Лазаревића, па су се кнегиња Милица и њен син Вук вратили у Србију.[27] Истовремено су успостављени и мирни односи између деспота Стефана, с једне стране, и Бранковића и Турака, с друге. Током 1405. године постало је јасно ближим и даљим суседима да је деспот Стефан сачувао и одбранио суверенитет своје државе. Турци су протерани из земаља Лазаревића, па је деспот Стефан с разлогом могао да каже: "Ослободих ову земљу и градове отачаства мојега од великог амира Бајазита".[28]

Ослобађање од непосредне потчињености Турцима било је од изузетног значаја за обнављање српске државности и поновно учвршћивање угроженог и суженог суверенитета. За тако нешто требало је пронаћи и идеолошку основу на којој се заснивају легитимна владалачка права код Срба. Прибављање деспотских знакова које је доделио византијски цар могло је да помогне у извесној мери, а посебно чињеница да је деспот Стефан изданак "нове" светородне лозе. Но, и поред тога, недостајала је најважнија спона, којом је требало повезати "стару" и "нову" светородну лозу. И за то је пронађено одговарајуће решење, пошто је кнегиња Милица била далеки потомак Стефана Немање, односно његовог сина Вукана, па је према томе и њен син Стефан далеки сродник Немањића. Временом је то сродство постало ближе, поготово што су се најближи рођаци цара Душана и цара Уроша упокојили, међу њима кесар Којихна, господин Константин и други.[29]

Званична црква је увек била на страни Лазаревића када је требало учвршћивати власт и легитимна права, а овог пута се на њиховој страни нашао и манастир Хиландар, што је било од посебног значаја. Познато је да су први манастирски ктитори били свети Симеон, свети Сава и Стефан Првовенчани, а потом искључиво актуелни владари који су се смењивали на српском престолу. Сви су они одреда били потомци Стефана Немање, а када су Немањићи изумрли, ктитори су постали Вук Бранковић, господин Константин и кнез Лазар.[30] Први је живот напустио кнез Лазар (1389), а потом господин Константин (1395), тако да је ктиторство у Хиландару најдуже припадало Вуку Бранковићу. Он лично и његови рођаци вршили су годинама снажан утицај на најугледнији српски манастир. Ово је уједно и најважнији разлог што

[26] Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967, 82-84.

[27] М. Благојевић, *Савладарство у српским земљама после смрти цара Уроша*, 193.

[28] Ђ. Трифуновић, *Деспот Стефан Лазаревић*, 157, 172.

[29] *Историја српског народа*, II, 112, 113.

[30] М. Благојевић, *Кнез Лазар ктитор Хиландара, Свети кнез Лазар, Споменица о шестој стогодишњици косовског боја 1389-1989*, Београд, 1989, 47-61.

су односи између Хиландара и Стефана Лазаревића били дуго у прекиду. Са успостављањем ближе сарадње започело се 1402. и наставило 1405. године.[31] Тада су Лазаревићи омогућили деспотици Јефимији (Јевпраксији) да поклони Хиландару село Јабучје. У повељи која је поводом тога издата деспот Стефан наређује да село буде потчињено "царском и великом манастиру" на исти начин као и друге метохије "које су приложила света моја господа и цареви и краљеви и господа српска".[32] Из цитиранога се може закључити да је деспот Стефан сматрао себе јединим и легитимним наследником свих ктитора Хиландара. Најпре су то "света господа", тј. свети Симеон и Сава, потом српски краљеви и цареви из династије Немањића, и најзад тројица обласних господара који су горе поменути.

Годину дана касније (1406) односи између Хиландара и деспота Стефана сређени су до те мере да су га монаси прихватили као јединог живог ктитора. Права која је стекао и која су му призната у Хиландару Стефан Лазаревић изражава следећим речима: "Милошћу великог господа мојега Исуса Христа, заступством пресвете Богородице и молитвама светих ми господара и отаца и прадедова и ктитора Симеона и Саве доброверни деспот Стефан, господар свих Срба и Подунавља и великог српског царског манастира што је на Светој Гори Атонској ктитор и најприснији".[33] Из ове опширне интитулације јасно се види да српски деспот и хиландарски монаси сматрају прве ктиторе Хиландара, светог Симеона и светог Саву, господарима и прадедовима Стефана Лазаревића, којем управо због тога по праву наслеђа припада ктиторство у "великом српском царском манастиру".

Развијајући даље ову мисао деспот Стефан посебно наглашава да је захваљујући милошћу Исуса Христа, посредовањем пресвете Богородице и молитвама његових прадедова светог Симеона и светог Саве постављен "за самодршца и владара очинског дела", односно "жребија", али и да је истовремено "поверен ширинама српске земље".[34] У наведеним цитатима види се обновљени и оснажени суверенитет владара, под чијом се непосредном влашћу налазе само земље наслеђене од оца – "отачаско жребије", али су истовремено изражене и претензије на све српске земље. Претензије се сматрају легалним због тога што их је истакао "праунук" светог Симеона и светог Саве. Ниједан српски владар пре деспота Стефана у периоду од 1371. до 1406. године није имао у виду свеукупност српских земаља, нити је сагледао значај и потребу њиховог окупљања.

[31] М. Благојевић, *Кнез Лазар ктитор Хиландара*, 59, 60.

[32] А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926, 191.

[33] Ђ. Трифуновић, *Деспот Стефан Лазаревић*, 148, 162.

[34] В. нап. 33; М. Благојевић, *Деспот Стефан Лазаревић и Милешева, Милешева у историји српског народа*, Београд 1987, 170.

Изречене мисли Стефана Лазаревића нису остале празно слово на папиру, нити су представљале програм који се није могао остварити. На страну деспота Стефана крајем 1402. или почетком 1403. године прешао је господар Врања, Иногошта и Прешева кесар Угљеша, тако да се у оквирима Српске деспотовине нашла и поменута област. Прихвативши вазалне обавезе према угарском краљу, Стефан Лазаревић је добио на управу Београд, Голубац и Мачву 1403/4. године, а нешто касније (1412) и Сребрницу са широм околином. Турци су од самог почетка ометали окупљање српских земаља, али у томе нису успели. Деспоту Стефану је пошло за руком да примора и Бранковиће да постану његови вазали (1411), па да на тај начин и Косово укључи у своју државу, а када је Балша III Балшић 1421. године завештао Зету свом ујаку, процес окупљања матичних српских земаља био је практично окончан. Изван Деспотовине остале су оне српске земље које су ушле у састав босанске државе. У оквирима босанског краљевства посебно место припада оним крајевима у Приморју који су деценијама били у саставу државе Немањића. То су некадашње Захумље и Травунија. Највећи део ових територија нашао се под влашћу босанског војводе Сандаља Хранића. Када је војвода Сандаљ постао зет деспота Стефана (1411), успостављене су чвршће везе и са овим српским земљама.[35] Према томе, деспот Стефан је успео не само да обнови и ојача државни суверенитет већ и да га прошири на већину некадашњих земаља Немањића.

Дубровчани, који су о свему били добро обавештени, како о државничким способностима деспота Стефана тако и о схватањима на његовом двору, умели су понекад таква схватања и да уважавају, поготово када је то одговарало њиховим интересима. У једном писму они су подсећали српског владара "на записе славне господе православне српске, ваших прародитеља и светог кнеза родитеља".[36] Из цитираних речи следи закључак да су и Дубровчани сматрали деспота Стефана за легитимног наследника Немањића. Ласкајући одабраним речима и указујући на његове врлине, Дубровчани му у истом писму пишу: "Господине Бог вас је прославио на лицу земље и поставио вас велика и силна господара и почаствовао високим великим разумом од којега велика светлост и зраци слични сунчаним целом свету светле".[37] Овом опису интелектуалних и државничких способности деспота Стефана Лазаревића мало се шта може додати.

---

[35] М. Благојевић, *Деспот Стефан и Милешева*, 171, 174.

[36] Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I/1, 227.

[37] Љ. Стојановић, *нав. дело*, 226; М. Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1975, 387.

РАДМИЛА МАРИНКОВИЋ

О ГЕНЕЗИ СЛОВА ЉУБВЕ ИЛИ ДЕСПОТОВ КАНЦОНИЈЕР

Од како је Ђура Даничић 1859. године објавио један кратак спис који у интитулацији носи име *Стефан десйот*, а у акростиху *Слово љубве*, наука је прихватила да је тај спис поетско дело деспота Стефана Лазаревића и да је наслов дела *Слово љубве*, то јест *Реч о љубави.*[1] И у то се више није сумњало. Тако је на самом почетку научног сазнања о овом делу утврђен и аутор и наслов.

Научни проблем који се одмах отворио био је – коме је Деспот упутио свој спис о љубави. Инскрипција каже да деспот Стефан свој спис упућује неком ко му је веома близак, драг и жељен, али име те особе није наведено, него се уместо имена налази формула *име рек*. Наобично је да писац не каже ко је особа којој спис упућује, а веома му је стало да тој особи са пуно ласкавих епитета искаже своју оданост и љубав.

Питање адресата *Слова љубве* у науци је дуго решавано. Мислило се да је спис упућен Константину Филозофу, или Деспотовој сестри Оливери, или, пак, вереници Јелени, али су ова мишљења остајала на нивоу нагађања и досећања.[2] Образложенији одговор потражио је Ђ. Сп. Радојичић тврдећи, према мушком граматичком роду епитета у инскрипцији, да је спис упућен мушкој особи, а према формули уместо имена, да се ради не о једном човеку него о неколицини људи, па је закључио да ће то највероватније бити Деспотов сестрић Ђурађ

[1] Ђ. Даничић, *Шта је йисао високи Стефан*, Гласник Друштва српске словесности, XI, Београд 1859, 166–170 (прештампано у књизи: *Ситнији сйиси Ђуре Даничића*, III: *Ойиси ћирилских рукойиса и издања текстова*, САНУ, Београд 1979, 166–168, табла VI. *Приредио Ђ. Трифуновић*).

[2] Ђ. Сп. Радојичић, *Књижевна стремљења десйота Стефана Лазаревића*, Летопис Матице српске 377, 1956, 583–601 (прештампано у књизи: *Творци и дела старе срйске књижевности*, Титоград 1963, 183–209). Исти, *Постанак "Слова љубве" десйота Стефана Лазаревића*, Књижевне новине од 8. фебруара 1963 (прештампано у наведеној књизи, 211–214).

Бранковић и његова властела.[3] Када је потом утврдио да се у 53. глави *Живоша десйоша Сшефана* од Константина Филозофа једно место поклапа са осмим ставом *Слова љубве*, а односи се на Деспотовог млађег брата кнеза Вука Лазаревића, закључио је да је Деспот *Слово љубве* управо Вуку и његовој властели наменио, а да је писано у време њиховог сукоба 1409. године.[4]

Ово мишљење је потом општеприхваћено, у првом реду код писаца обухватних историја старе српске књижевности, Милана Кашанина[5] и Димитрија Богдановића.[6] Међутим, Ђорђе Трифуновић је адресата проширио на неограничен број људи, сматрајући да је Деспотов спис по своме жанру "права књижевна посланица" и да је "замишљен као образац за писма"[7], и посматрао је *Слово љубве* искључиво у оквиру епистолографског жанра књижевне посланице "у којој више можемо да наслутимо или претпоставимо историјску основу него што је поуздано одређујемо", а да "Радојичићево изналажење историјске основе представља само једну могућност".[8] У историчност увода *Слова љубве* сумња и Биљана Јовановић-Стипчевић, сматрајући га пре уводном формулом писаном у духу византијског епистолографског приручника.[9]

Овако различити одговори на питање коме је спис упућен значе да их је сам текст омогућавао. О каквој љубави је у Деспотовом спису реч научници су мислили различито, углавном зато што се обраћала пажња на поједине исказе о љубави, којих у спису има више, али нису доречени, те се чини да не припадају сви истим категоријама љубави. Поимање љубави није у спису прецизирано, оно може да обухвати љубав пријатељску, братску, вереничку, љубав према једном лицу или према целој групи, да би се на крају констатовало да се не ради о љубави у неком посебном виду него о љубави уопште.

Некада преовлађујуће мишљење да Деспотов спис исказује ренесансни однос према љубави и лепоти као позив младима да прихвате љубав поколебао је Д. Богдановић 1969. године усмеравајући анализу *Слова љубве* новим виђењима – по њему *Слово* почива на изричитој хришћанској мисли *Бої је љубав*, на свеобухватној и узвишеној природи љубави као врлини изнад свих врлина, божанској истини. *Слово љубве* се по Богдановићу потпуно уклапа у филозофско и теолошко учење о

[3] Ђ. Sp. Radojičić, *Antologija stare srpske književnosti*, Beograd 1960, 334.

[4] Ђ. Сп. Радојичић, *Посшанак "Слова љубве"* (види нап. 2).

[5] М. Кашанин, *Срйска књижевносш у средњем веку*, Београд 1975, 360-361.

[6] Д. Богдановић, *Исшорија сшаре срйске књижевносши*, Београд 1980, 200-201.

[7] Ђ. Трифуновић, *Азбучник срйских средњовековних йојмова*, Београд 1974, 247 (друго издање 1990, 268).

[8] Деспот Стефан Лазаревић, *Књижевни радови. Приредио Ђ. Трифуновић*, Београд 1979, 111.

[9] Б. Јовановић-Стипчевић, *Рукойиси Ресавскоі круіа 1392-1427*, Београд-Деспотовац 1980, 11-12.

љубави ранохришћанских и византијских мислилаца.[10] У кратком времену, од 1975. до 1980.године, изречено је више опречних мишљења о овом питању. Традиционални став је поново истакао М. Кашанин 1975, али није заобишао ни Богдановићев приступ. У *Слову љубве* Кашанин види два мотива – мотив чулне љубави и мотив духовне љубави, али истиче да су осећање природе и мисао о чулној љубави у *Слову* оригинални и нови у српској књижевности, те закључује: "У деспотовом *Слову љубве* први пут је у нашој средњевековној књижевности с великом слободом и полетом опевана радост од природе и љубави слично песмама у западноевропских хуманиста".[11] Богдановић није потом више инсистирао на чисто духовном поимању љубави у *Слову*, већ је 1980. године тврдио да је оно "лирска песма, ведра химна о духовној љубави и љубави уопште, а нов је доживљај природе по којем као да се слути ренесанса", мада *Слово* ипак "није у супротности са поетским јединством дотадашње српске књижевности".[12] Трифуновић 1979. године сматра да "тема и мотив јесте основно начело хришћанског осећања и виђења... Бог је љубав", што "чини и разрешење деспотове посланице..." као и да "у Слову нема нових тумачења".[13] У исто време, 1980, Б. Јовановић-Стипчевић истиче "неочекивану али изворну античку радост живљења која повремено у Слову преовлађује", али мисли да је то "пре посебан вид хуманизма, инспирисан хеленистичким наслеђем 4. века него предренесанса..."[14]

И даље, после новијих анализа, мали текст *Слова љубве* изазива недоумице. Да ли су разна виђења љубави, љубави духовне и љубави земаљске, у тексту *Слова* у опречности или текст превазилази њихову идејну диспаратност? Неки аутори говоре о добро смишљеном тексту, који није импровизован,[15] а други ће рећи да му је линија лелујава и да су идеје неодређене.[16] Није ли проблем у ствари у питању да ли је текст *Слова љубве* истодобног постања у свим својим деловима или је настајао у етапама, то јест да ли су сви делови овога текста писани једновремено или су настајали независно једни од других и касније спојени? Поставља се, дакле, питање о генези текста *Слова љубве*, које се разрешава текстолошким анализама.

Све што се до скоријег времена знало о *Слову љубве* почивало је на једном јединим препису тога текста, оном који се налазио у

[10] Д. Богдановић, *О Слову љубави деспота Стефана Лазаревића*, Православна мисао, 12, Београд 1969, 93-102.

[11] В. нап. 5.

[12] В. нап. 6.

[13] В. нап. 9, 114-115 и 119.

[14] В. нап. 9, 13.

[15] В. нап. 5.

[16] Деспот Стефан Лазаревић, *Слова и натписи. Избор и предговори Миодраг Павловић. Текстове приредио Димитрије Богдановић*, Београд 1979, 8-9 (у тексту М. Павловића).

Зборнику бр. 29 Народне библитеке у Београду, писаном у првој половини 15. века, са кога је Даничић сачинио издање *Слова љубве*. На Даничићевом издању почивала су сва каснија издања и преводи. Издања су приређивана према тадашњој пракси да се у стари текст унесе модерна интерпункција, не поштујући изворни систем поделе текста који је у старим рукописима помоћу тачке, а ређе запете, обележавао језичко-ритмичку организацију текста, систем који називамо пунктуацијом.[17] Једино је Драгутин Костић покушао да свој превод *Слова љубве* заснује на поштовању пунктуације текста из Београдског рукописа, па је, као потврду за свој метод, објавио фотографију почетне стране *Слова љубве* из Београдског рукописа.[18] Како је овај зборник, заједно са целом Народном библиотеком, изгорео 6. априла 1941. године при немачком бомбардовању Београда, Костићева фотографија остала је као једино сведочанство о језичко-ритмичкој организацији текста *Слова љубве*. Како та фотографија показује, Костић се у преводу држао оригиналне поделе, па је вероватно да је све до краја свој превод организовао по истом моделу, то јест да је следио изворну пунктуацију. Стога је Ђ. Сп. Радојичић веровао да је Костићев превод у том погледу меродаван и за онај део *Слова* који није фотографисан.[19]

Подстицај за нова истраживања *Слова љубве* донело је значајно откриће до тада непознатог преписа. Ђорђе Трифуновић је 1978. године утврдио да се текст *Слова љубве* налази и у Зборнику манастира Крушедола бр. 159, писаном у другој четвртини 15. века, који се сада чува у Музеју Српске православне цркве у Београду. Годину дана потом, 1979, Трифуновић је тај текст објавио фототипски, изворно на српскословенском језику, као и према савременом читању изворника, и у сопственом преводу на савремени српски језик.[20] У издању је сачувао изворну пунктуацију, али ритамске целине није издвајао у посебне редове, иако је за собом имао велико искуство у том погледу радећи четворотомно издање *Србљака* и низа других текстова. У опширној студији уз ово издање Трифуновић је показао пуну текстуалну једнакост *Слова љубве* у оба преписа, Београдском и Крушедолском.

Ми ћемо покушати да прикажемо ритамску организацију овог поетског дела. Стога ћемо сваки исказ одељен пунктуацијским знацима издвојити у посебан ред, како би се на визуелан начин, близак савременом прихватању текста, јасно исказала интонацијска и ритамска вредност сваког исказа. Наша презентација почива на тексту Крушедолског преписа према издању и фотографији код Трифуновића.[21]

[17] Р. Маринковић, *Значај средњевековне пунктуације за текстолошка истраживања - на примеру Српске Александриде. Текстологија средњовековних јужнословенских књижевности*, САНУ, Београд 1981, 107-122.

[18] Д. Костић, *Песма о љубави деспота Стефана Лазаревића*, Време, 6-9. јануар 1931.

[19] Ђ. Сп. Радојичић, *Развојни лук старе српске књижевности*, Нови Сад 1962, 201-203.

[20] В. нап. 8.

[21] Исто, 155-156, снимак текста између стр. 160 и 161.

Поређењем Крушедолског преписа са Костићевом фотографијом почетка Београдског преписа добија се слика потпуног идентитета њихове пунктуације. Стога Крушедолску пунктуацију узимамо као меродавну за оба преписа *Слова љубве*.[22]

Испред текста *Слова љубве* налази се реченица краегранесе сем8. слѡво любве., којом се казује да је текст састављен од десет одељака који почињу словима акростиха Слѡво любве. Сваки одељак почиње великим црвеним словом и носи одговарајући број. Ове одељке разни аутори различито називају – параграфима, строфама и сл., а ми ћемо их звати ставовима и издвајамо их у посебне целине. Текст унутар става подељен је пунктуацијским знацима, тачком и врло ретко запетом. Разни аутори ове делове текста зову стиховима, низовима и слично. За разлику од свих досадашњих издања, ми те делове текста издвајамо у посебне редове, па их тако и називамо - редовима.

Већ први визуелни утисак који се добија оваквом презентацијом текста указује на језичке исказе различитог типа. Држећи се тог визуелног утиска, ми ћемо текст *Слова љубве* приказати као Увод и три дела.

[22] Костићев снимак завршава се речима нь и, које су у 25. реду нашег приказа текста. Слово и у 29. реду додато је према Даничићевом издању.

Увод

Стефань деспоть, прьво:+
сладчаишомоу,
и любьзнѣишомȣ.
и ср[ь]д[ь]ца моѥго неѡтлоучномȣ.
и мнѡго сȣгȣбо вьждел҄ѣнномоу.
и вь прѣмоудрѡсти ѡбилномȣ.
ц(а)р(ь)ствїа моѥго искрьнѥмоу,
име р(е)кь.
ѡ г(оспод)и любьзноѥ цѣлованїє.
вькоупѣ же и м(и)л(о)сти нашее нескоудноє дарованїє.

Први део

Лѣто и веснȣ г(оспод)ь сьзда. в҃.
ꙗкоже и пѣвьць рече.
вь нихже и красѡты мнѡгыє.
птицамь скороє.
и веселїа испльнь прѣлѣтанїє.
и горамь врьхы.
и лȣгѡвѡмь пространства.
и полскые ширѡты.
и вьздоуха тьнкаго.
дивныими нѣкыми гл(а)сы ѡглашенїє.
змльнаа же дароносїа.
ѥже цвѣтѡвь.
ѥже бл(а)гооухании̇а,
и злаконосноѥ.
нь и самого чл(овѣ)чьскаго єстьства ѡбновлѥнїє,
и вьзыгранїє.
достѡино кто исповѣсть.

Други део

Ѡбаче вьса сїа [и] инаа чюдодѣлїа б(о)жїа. г҃.
ꙗже и ѡстрозрителныи ꙋмь сьзрьцовати не довлѣѥть.
любѡвь прѣвьсходить.
и не чюдо.
б(ог)ь бо любѡвь именꙋѥт се ꙗкоже р(е)че іѡаннь громовь:.

Вьсакаа льжа вьмѣщенїа вь любвы не имать. д҃.
каин бо тоѵждыи любве рече,
авелꙋ изыдевѣ на полѥ: -

Ѡстро нѣкако и быстротечно дѣло любве. е҃.
вьсакоѵ добродѣтель прѣити мѡгоѵще.:.

Лѣпотнѣ сїю д(ави)дь оѵкрашаеть. ѕ҃.
ꙗко мѵро рече на главѣ.
сьходещеѥ на брадꙋ аарѡню.
и ꙗко рѡса аермѡнскаа сьходещїа на горы сїѡнскыѥ:.

Юнѡше и д(ѣ)вы, з҃.
кь любвамь прикладни,
любѡвь вьзлюбите.
нь правѣ и незазѡрнѣ.
да не нѣкако юнѡтьство,
и д(ѣ)в(ь)ство повредивше,
имже єс(ть)ство наше кь б(о)ж(ь)ст(ь)вномꙋ присваꙗѥт се,
б(о)жьстьвноѥ негодꙋѥть.
не ѡскрьблꙗите р(е)че ап(о)с(то)ль д(оѵ)ха с(ве)т(а)го б(о)жїа.
имже знаменасте се ꙗвѣ ꙗко вь крьщенїи. -

Трећи део

Бѣхомь вькоупѣ, И҃.
и др8гь др8га близь,
или тѣлеси,
или д(оу)хѡмь.
нь аще горы.
аще рѣкы,
расцѣпише нас.
д(ави)дь да речеть.
горы гелвоуискые.
да не сьнидеть на вас,
ни же дьждь ни же рѡса.
ꙗко саоула и ıѡанаѳана не сьхраністе.
ѡ беззлобїе д(ави)д(о)во.
слышите ц(а)рїе,
слышите.
саоула ли плачеши ѡбрѣтенїи.
ѡбрѣтох бо р(е)че б(ог)ь д(ави)да.
моужа по ср[ь]д[ь]ц8 моем8: -

Вѣтры же да приразет се рѣкамь и да изьсекн8ть, Ѳ҃.
ꙗкоже при мѡѵсеи мѡре.
ꙗкоже прї исоусѣ соудїи кѵвѡта ради ıѡрдань. -

Єще да сьвькоупим се. І҃.
єще да оузрим се.
єще любѡвнѣ да сьединим се.
ѡ томь самомь х(рист)ѣ б(о)ѕѣ нашемь.
ем8же слава сь ѡ(ть)цемь и сь с(ве)тыимь д(оу)хѡмь вь
бесконьчные вѣкы,
аминь:+

АНАЛИЗА ТЕКСТА - ПРВИ И ДРУГИ СЛОЈ

Увод

Уводни део сачињава први став *Слова љубве*, почиње првим словом акростиха С (Стефань деспоть) и означен је редним бројем прьво.

Уводни део се састоји од 10 редова који садрже интитулацију, инскрипцију и салутацију – све према правилима документарне праксе.

Интитулација је кратка, само Стефань деспоть.

Инскрипција садржи 7 редова. У њој је 6 епитета којима се исказује однос онога који пише према адресату, лицу коме је спис упућен. Сваки епитет сачињава посебан ред. Како су они сви у истом граматичком облику, то чине граматичке риме на *-ому*. Уместо имена адресата налази се само формула име рекь.

Салутација се састоји од два реда, а они се завршавају на две глаголске именице које чине риму на *-није*: цѣлованїе - дарованїе.

Увод је свечан, с претенциозном инскрипцијом, и одскаче од дискретног и крајње сведеног тона самога списа.

Први део

Први део списа *Слово љубве* обухвата само један став, а то је други став *Слова*. Он почиње другим словом акростиха Л(Лѣто), обележен је бројем В҃. (= два) и састоји се од 17 редова.

Сви редови су кратки, искази у њима су сажети. Цео став је једна сложена реченица у којој пунктуацијски знаци служе раздвајању целине на синтагме. Стога је ритам убрзан. Веома је истакнута склоност ка граматичкој рими, која се добија нагомилавањем истих наставака на крају редова: *-ије*, *-аније*, *-еније*, *-ија*. Склоност ка поетском обликовању исказа и текстуалној кохезији подвлачи и анафорска употреба свезе и пет пута заредом и потом још два пута, у пару, као и заменице кже два пута упоредо.

Садржина првог дела *Слова љубве* јесте опис *лета и пролећа* (лѣто и веснoу), кад се природа обнавља, а и човек са њом. То је једна мисаоно заокружена целина која се завршава реторским питањем: ко то може исказати? Радње нема, цео став је чиста дескрипција и може служити као ведар приступ теми о љубави, док се сама љубав у читавом првом делу ни речју не помиње.

Слово Л из акростиха указује да почетак овога става није изворно могао тако да гласи. Нелогично је да се у редоследу годишњих доба *лето* наводи пре *пролећа* (весне), поготову кад се ради о опису обнављања природе. Разлог ове инверзије може се тражити само у потреби да се састави акростих у коме после слова С из Увода мора

да дође слово Л. Очевидно је да је захтев акростиха диктирао ову нелогичност, али за њу је састављач акростиха потражио модел који би му могао служити као оправдање. Модел је реченица *Љето и зиму ти си уредио* из Псалма 74 (73), 17, а аргументација је други ред овог става, који гласи **ıакоже и пѣвьць рече**, то јест – као што је рекао псалмопевац Давид. Из реченице модела морао је бити изостављен помен *зиме*, а на њеном месту се појавила *весна*, пролеће, која се морала налазити на почетку описа обнављања природе, па је због потреба да се спроведе акростих потиснута на друго место. Интервенција састављача акростиха модификовала је први ред и интерполирала други ред, при чему је у првом реду остао помен пролећа, који се функционално налазио на почетку првог дела текста у његовом изворном облику. Реминисценција из Библије је, дакле, постериорна и њеном елиминацијом јаче се истиче уметничка заокруженост овога става као песме о лепоти пролећа и обнављању људског бића.

Наша анализа првог дела *Слова* јасно показује да текст овог дела *Слова љубве* и акростих нису настали истовремено, да је текст старији, и да представља једну пролећну песму. Акростих је дело неког редактора који је имао склоност ка интерполирању библијских елемената у претходни текст.

Други део

Други део *Слова љубве* обухвата пет ставова, то јест трећи, четврти, пети, шести и седми став *Слова*, и има укупно 24 реда. Они су по дужини доста неуједначени, али се разликују својом дужином од редова из првог дела *Слова* и тиме се визуелно јасно одвајају од првог дела. Пунктуацијски знаци овде служе за раздвајање реченица. Садржина овог дела *Слова* јесте расправа о љубави, и управо овом другом делу *Слова* прикладно одговара акростих – реч о љубави. Композиционо, други део је врло сложен. Сваки став у њему замишљен је као целина у којој најпре долази констатација којом се исказује нека истина о љубави, о њеној природи и карактеристикама, да би се потом, другом реченицом, та констатација потврдила библијским примером и цитатом, као неприкосновеним аргументом. Исказ је прозни, медитативан, не реторски ни поетски. У првом плану је тежња да се искаже мисао. Тенденција ка рими и анафори, уочена у првом делу, овде је изостала. Цео други део *Слова љубве* је, дакле, расправа, трактат о љубави, о њеном значењу, о вредности, компонована у више делова рађених по истој шеми.

Други део *Слова љубве* почиње трећим ставом *Слова*, који носи број Г҃ (3), почиње словом **Ѡ (ѡбаче)** и има 5 редова. У овом ставу изнето је општехришћанско схватање љубави, која превазилази сва друга дела Божја, видљива и невидљива. Замишљен је као опонент

претходном излагању у првом делу *Слова*, јер почиње речју **ѡбаче**, што значи *али, међуйим*, најављујући да ће се изложити другачије гледиште и расположење од онога што је описом лепоте природе било исказано. На тај опис односе се речи **вьса сїа**, *све ово*, што значи да је за редактора он представљао опширну илустрацију свега видљивог, чему додаје сам и све невидљиво – друга Божја дела која човеков ум не може сагледати, а то је и све што је о тој другој врсти *чудоделија* Божјих и рекао. Као увод за расправу о љубави први део је сувише разређен и није у сразмери са општом изјавом о невидљивим делима. Очигледно је да је редактору био потребан, али и то да редактор није хтео, или није смео, да дира у њега, да га скраћује и адаптира за потребе свога текста.

Аргумент за изнету мисао о делима Божјим, којима љубав превасходи, редактор налази у схватању *Бої је љубав* из Прве посланице Јованове 4, 8, цитату који је у старој српској књижевности био омиљен. Дајући савете синовима Стефану и Вукану да живе у братској љубави и слози, Немања је на сабору при абдикацији, каже свети Сава, употребио ову мисао као најважнији аргумент.[23] Аргументација у овом ставу је изричито исказана и врло је јасна. Слово **Ѡ** на почетку овог става било је неопходно састављачу акростиха као треће слово, али оно је функционално добро употребљено и са њим је редактор рачунао већ при конципирању другога дела, то јест расправе о љубави. Значи да су други део *Слова* и акростих настали истовремено. Исто тако се да закључити да је у време редакторовог рада први део *Слова* већ постојао као самостални текст и да је он, уз то, и био повод редактору да му се својим трактатом о љубави, другим делом *Слова*, супротстави.

Четврти став *Слова љубве* носи број д҇ (4), почиње словом **Б** (**Вьсакаа**), и има 3 реда. Он износи констатацију да љубав не трпи лаж, што ће рећи да је љубав искрена и истинита. За пример, као аргументација, узет је негативан случај – лажна Каинова љубав према брату Авељу, кога ће из зависти убити. Прича је из Прве књиге Мојсијеве 4, 8, али у њој је догађај дат као чиста нарација и не наводе се речи Каинове, као овде. Разумевање овога става захтева добро познавање библијске приче, а његова недореченост рачуна са читаочевом могућношћу семантичке надградње исказаног. Мада би могло изгледати да навођење негативног примера првог братоубиства у свештеној историји тешко може да буде потврда за мишљење како је Деспотово *Слово* у ствари позив брату Вуку Лазаревићу за помирење, како је то тврдио Ђ. Сп. Радојичић, тј. да пример братске мржње не може бити аргуменат у позиву за братску љубав, мора се истаћи да у оној истој 53. глави биографије деспота Стефана, где је опис ратовања између Стефана и Вука исказан на исти начин као и у осмом ставу *Слова*, што је и био аргуменат за Радојичићево мишљење, постоји и

[23] Свети Сава, *Сабрани сйиси*, Београд 1986, 103.

пример Каина и Авеља: "... не почиваше онај (ђаво) који је Каина подигао против брата Авеља, који му није учинио никакву неправду. Подиже, дакле, и овде напред поменутога Вука..."[24]

Пети и шести став морају се посматрати као једна композициона целина. Њено раздвајање је узроковано потребом да се добију два слова за акростих.

Пети став носи број Є҃ (5), почиње словом Ѡ (Ѡстро) и има два реда. Овај став садржи само констатацију о природи љубави, а потврда изреченог наћи ће се у шестом ставу. Љубав је чиста и јасна, каже пети став, она превазилази све врлине. Ова идеја је образложена код многих хришћанских аутора. У ово време читалачкој публици у Србији, било монашкој било световној, најприступачнија је била у Лествици, књизи византијског писца 6. века Јована Лествичника.[25]

Шести став носи број Ѕ҃ (6), почиње словом Л (лѣпотнѣ) и има 4 реда. Садржи само аргументацију. Она је узета из Псалма 133 (132), 2–3. Давид као извор овде је именован и наведено је његово поређење, дато у изванредним сликама, али први стих ове главе, који се односи на љубав међу браћом и гласи *Како је лијейо и красно кад сва браћа живе заједно*, и на који се Давидово поређење односи, овде није наведен. Читаоцу је остављено да се сам досети на шта се поређење односи и да сам, дакле, догради Давидову мисао. Аутор другог дела *Слова* понаша се као да га је само привукла блага слика мирисавог уља које се за време посвећења слива низ главу првосвештеника Арона, брата Мојсијевог, и свеже росе са Хермона, која се спушта на Сионску Гору у Јерусалиму, а да му није био циљ да говори о братској љубави. За разумевање овог аргумента аутор је рачунао на врло добру обавештеност свога читаоца, а крајње недоречена алузија на љубав међу браћом оставља утисак загонетке, тако омиљене у књижевности Деспотовог времена.

Завршни став другог дела, седми став *Слова Љубве*, носи број З҃ (7), почиње словом Ю (Юноше) и најдужи је, јер има 10 редова. Већ визуелно он је двојствен – док је најпре сличан сведеном изразу првога дела *Слова*, у последњим редовима изгледом је једнак претходним ставовима другог дела. Функција пунктуације, дакле, понавља оба модела. Композиционо овај став се разликује од претходних тиме што својим већим делом представља директно обраћање, док су последња два реда остављена за библијску аргументацију. Обраћање младићима - Юноше и девојкама – дѣвы омогућава увођење слова Ю за акростих. Позиву младима да заволе љубав посвећена су прва три реда овога става, а упозорење да при томе не повреде своје младићство и

[24] Константин Филозоф, *Повесш о словима. Жиשије десйоша Сшефана Лазаревића*, Београд 1989, 104.

[25] Д. Богдановић, *Јован Лесшвичник у визанשијској и сשарој срйској књижевносши*, Београд 1968.

девојаштво, како не би увредили божанство, испуњава редове 4, 5, 6 и 8. Сви су ови редови организовани као синтагме, док ред седми представља реченицу којом се објашњава да се својом невиношћу људска природа, **естьство наше**, сједињује са божанством – **кь божьствьномꙋ присвагакт се**. Схватање о духовности у љубави младих аргументовано је на крају става истицањем да су се људи тајном крштења обележили Светим Духом, те не треба да га врећају, према речима апостола Павла у Посланици Ефесцима 4,30.

До овога става у *Слову љубве* не говори се ни о једној врсти љубави појединачно. Све довде објашњавана је суштина и природа љубави уопште, а алузије на братску љубав дате су врло нејасно и немају јачег ослонца у тексту. Тек их је научна интерпретација наслутила и покушала да их разјасни. У седмом ставу изненадно је апострофирана љубав младих, врло директно и прецизно. Позив младима да заволе љубав јер су за њу прикладни кореспондира у идејном смислу са питањем постављеним на крају првог дела *Слова* – **нь и самого чловѣчьскаго естьства ѡбновлѥніє, и вьзыграніє. достѡино кто исповѣсть**. Писац показује пуно разумевање за чулну природу човекову, која се у младости, пролећу човековог бића, буди на обнављање и радост, као и цела природа. Али одмах затим, захтевом да се у љубави не сме повредити целомудреност, писац отвара питање о другој страни човековог бића. Ведар, ренесансно схваћен позив на припадање пролећу ограничен је хришћанским моралним догмама. Појављује се врло јасно изражена мисао о двојству човековог бића – телесном и духовном. Пледирајући за духовност љубави - **правѣ и незазѡрнѣ**, писац жели да сачува младе од повреде невиности, како не би одступили од другог, духовног принципа људскости. Човеково биће је тако располућено између припадања природи, земљи, пролећу, буђењу живота, и припадања Светом Духу, принципу духовне чистоте. Ренесансна мисао о човековој чулној природи кориговања је хришћанском идејом о двојству човековом и његовим обавезама према том двојству. Расправа о човековој природи на крају другог дела *Слова љубве* директан је, дакле, одговор схватању људске природе изреченом у реторском питању са краја првог дела *Слова*, полемише са њиме, захтева спутавање чулног ради духовног принципа.

Други део *Слова љубве* је, у целини узев, расправа, трактат о љубави. По Богдановићевом тумачењу ради се о божанској хришћанској љубави. Тој теолошкој визији љубави позивање младих на љубав као да се опире и омета развојну линију трактата, није функционално. Један појединачан вид љубави долази на крају расправе, после више тврђења о општој љубави као Божјем дару за све. У идејном смислу то је сужавање појма, а у композиционом то је враћање унатраг, на завршетак првог дела *Слова љубве*. Писац ипак настоји да и ову појединачну врсту љубави уздигне на ниво општости, позивајући је да

не одступи од везе са божанством. Том дидактиком позив младима на љубав уклапа се у претходно развијену слику другог дела о универзалности идеје о божанској природи љубави.

Зашто би помен чулне љубави, ограничене и појединачне, био потребан теолошко-мистичком тумачењу љубави другог дела уколико није заостао из неког предлошка који је требало сачувати, па га је аутор трактата прилагодио својој идеји о непатвореној божанској љубави? Уз то, ако је љубав универзална и иста за све зашто се истичу само млади као прикладни за љубав? Очевидно је да је та љубав за коју су млади прикладни другачијег квалитета од свеопште божанске љубави. По том квалитету, својој чулности, она далеко боље пристаје уз опис буђења природе у пролеће и изјаву да се тада и само људско биће обнавља и буди. Та се мисао овде употпуњује схватањем да се то дешава у младости, која је пролеће човековог бића, која се тако показује као пандан свеопштем буђењу у пролеће. Тиме се последњи став другог дела *Слова љубве* директно наставља на завршетак првог дела, те се добија комплетна поетска слика обнављања живота као позив људској младости да у њој учествује. Тако се први део *Слова*, виђен заједно са почетком последњег става другог дела *Слова*, показује као световна химна лепоти и љубави, једна радосна пролећна љубавна песма.

Када се последњи став другог дела *Слова љубве* изостави, онда други део остаје као чисто теолошко размишљање о љубави као врхунском делу Божјем и тада је тумачење духовне љубави као садржаја овог дела списа потпуно оправдано. Нејасни наговештаји о братској љубави не мењају овакво закључивање. Али претходни ток анализе указује да је та теолошка расправа о љубави у ствари интерполирана у пролећну љубавну песму, тако да је поента ове песме, позив младима на учествовање у љубави, одвојена од песничке целине, и да је тумачењем о двострукости човекове природе елиминисан њен завршни, животно радосни поклич, а сва дидактичка пажња усмерена на спутавање чулности ради духовне љубави. Тиме је специфична младалачка љубав доведена у склад са теолошким карактером ученог трактата о љубави, али то је уједно и доказ да тај трактат није настао у исто време кад и песма, да је постериоран и да је настао као одговор, полемика са већ постојећом песмом. Ко је то учинио, кад и зашто?

Трећи део

Трећи део *Слова љубве* састоји се од три става, који су у *Слову* осми, девети и десети. Има 27 редова. Визуелно овај део је ближи првом него другом делу. Редови су кратки и сажети, али се идући ка завршетку продужавају и утисак се мења. Пунктуацијски знаци коришћени су на оба утврђена начина. Трећи део *Слова љубве*

представља пишчево директно обраћање вољеној особи, изражава тугу растављених и чежњу за поновним састанком.

Осми став носи број И҃ (8), почиње словом Б (**Бѣхомь**) и има 18 редова. Он је далеко најдужи. У овом ставу 11 редова је посвећено цару и псалмопевцу Давиду. Без њих осми став има 7 редова и они су организовани као синтагме. Изразита је тежња ка анафорској конструкцији – **или-или, аште-аште**. Ових седам редова представљају чисту лирску песму у којој се писац пита да ли су горе или реке раздвојиле оне који су били заједно. Помен гора дао је могућност за уношење Давидове нарицаљке због погибије Саула и његовог сина Јонатана на Гелвујским горама, из Друге књиге Самуилове 1, 21, уз најаву да то треба схватити као паралелу – **Давидь да речеть**. Мисаона веза која је омогућила уношење ове библијске нарицаљке није довољно јасна, бар не на први поглед. Саул и његов син Јонатан Давидови су рођаци, али су се борили на различитим странама. Давид је, упркос томе, жалио због њихове погибије. Алузија на братске односе овде је још скривенија него у другом делу *Слова* и тек уз помоћ Деспотовог биографа Константина Филозофа било је могуће да се она дешифрује. Наиме, у 53. глави свога дела Константин каже да се за време боја с братом Вуком деспот Стефан бојао "да не пострада слично Давиду, који проклињаше пределе гелвујске да не падне дажд на њих ни роса, зато што је ту истекла крв Јонатанова...",[26] из чега је Ђ. Сп. Радојичић с правом закључио да се ради о братском сукобу из 1409. године, као и то да је Константин знао текст *Слова љубве* у време када је писао, 1433. године.[27] После ове паралеле, која заузима пет редова, долази похвала Давиду, која обухвата шест редова и није у функционалној вези са до сад уоченом поруком *Слова љубве*, те ће бити накнадно интерпретирана.

Девети став има број Ѳ҃ (9), почиње словом В (**Вѣтры**) и има три реда. У првом писац изражава жељу да ветрови исуше реке, а затим, у двостишју са анафорским **ꙗкоже** (= као), путем асоцијације наводи два библијска примера исушивања вода: као море за време Мојсија, Друга књига Мојсијева 14, 21, и као река Јордан за време Исуса судије, Књига Исуса Навина 3, 13–17. Међутим, ова поређења немају довољно идејних спона са жељом песниковом, јер се у Библији воде повлаче да би се спасао изабрани Божји народ и његове светиње. Уз то, њихово увођење ублажава песникову чежњу и пажња се скреће на библијске легенде. Помен река у овом ставу, као и помен гора у претходном, изазвало је асоцијативним путем жељу за проширењем текста библијским паралелама које разлажу лирско расположење и чежњиву атмосферу основног текста.

[26] В. нап. 24, 104–105.

[27] В. нап. 4, 213.

Десети став носи број І͡ (10), почиње словом Є (= *је* или *е*; Єщє) и има шест редова. Прва три реда имају исту конструкцију, са анафорским Є и епифорском глаголском римом, и исказују жељу за поновним састајањем, виђењем и љубавним сједињењем. Текст је кратак, врло ефектан, делује као поента, завршетак песме о чежњи растављених љубавника. Међутим, текст се наставља објашњењем да је љубав у којој се жели сједињење – љубав у Христу, коме се, онда, исказује слављење, заједно са Оцем и Светим Духом, да би се *Слово љубве* завршило поруком – **аминь**. Све то представља конвенционалан завршетак, хришћанску формулу обавезну на крају сваког средњевековног текста, и чини потпуни пандан са конвенционалним уводом, који је формула дипломатичке праксе. Спретно укључен у последњи став *Слова*, овај завршетак је изменио не само смисао овога става и целог трећег дела, чежњу растављених љубавника за сједињењем у љубави, него је преокренуо значење поруке целокупног *Слова љубве*, откривајући да је љубав о којој *Слово* говори у ствари љубав у Христу. По тој својој функцији он потпуно кореспондира са другим делом *Слова* и подржава тумачење о духовном карактеру љубавне поруке *Слова љубве*.

Трећи део *Слова* без библијских додатака може да стоји сасвим самостално, није условљен ни првим и другим делом. Он и почиње као самосталан исказ – *Бејасмо заједно*... За разлику од претходних делова, цео је у директном обраћању аутора особи коју воли. Аутор слика своју личну ситуацију, сетну чежњу растављених. Овај интимни смисао текста цитати из Библије, паралеле и завршна формула потпуно растачу. Они припадају оном истом редакцијском напору који је разграђивао лирске тонове првога дела *Слова*. Без ових каснијих и идејно диспаратних додатака трећи део *Слова љубве* је изразито лирска песма љубавне чежње растављених, тема тако позната из љубавне поезије свих времена.

Зашто је ова лирска песма била потребна редактору, ученом творцу трактата о љубави? Њена основна тема – раздвојеност блиских бића, могла се са извесним корекцијама употребити као позив на сједињење и измирење уопште, поготову неком са ким је аутор у сукобу. Стога је љубавна порука песме загушена, а осећања су пренета са личног на општи план духовне љубави. У том циљу редактор је у овој песми настојао да спроведе исти композициони принцип као и у свом трактату, другом делу *Слова*, где је после сваке констатације о љубави наводио библијску аргументацију. Али, овде библијске реминисценције не коментаришу дефиниције о љубави, него се асоцијативним путем везују за поједине речи основног текста песме. И док је асоцијација добијена поменом *реке* само украсног карактера дотле су *ӣоре* довеле у сећање целу једну библијску причу, која је кључ за коначно разрешење основне сврхе писања ученог трактата о љубави – Деспотовог позива брату Вуку Лазаревићу за измирење.

Изложена анализа показује да су три дела *Слова љубве* настала независно један од другог и да су јединственим редакцијским напором у једном времену спојена око идеје о љубави. Нова творевина настала је тако што су две, међу собом независне, љубавне песме искоришћене као поетски оквир за учену расправу о љубави, састављену према теоријама византијских теолога. Сасвим у духу средњевековне поетике, редактор је свој трактат саставио служећи се Библијом као извором аргумената за своју тезу. Да би трактат повезао са првом љубавном песмом, он је истакао Бога као свеопшти принцип љубави, а завршетак те песме оставио за крај свог трактата и прилагодио му га уношењем теолошког става о духовној љубави младенаца. У другој љубавној песми, коју је додао трактату, редактор је библијским паралелама разводнио и на други план потиснуо љубавну чежњу, а уношењем обавезног завршног обрасца довршио је напор да од чулне љубави заљубљених пређе на божанску духовну љубав. У овом поступку он је следио већ познату праксу српске средњевековне књижевности да се у нови текст слободно укључују претходни текстови писани на исту тему.

Редактор је састављао посланицу коју деспот Стефан упућује своме брату кнезу Вуку, владар владару, војник војнику. Тема посланице, врло дискретно обавијена теолошким разлагањима, јесте Деспотов позив на измирење и братску љубав. И по личностима и по теми посланица спада у дворску литературу, која захтева већи удео световног елемента него теолошка књижевност. По својој световној оријентацији песме су плод истог, дворског културног круга, и у њима је основна тематика љубав. Тракат о духовној љубави је мисаона спона која је песме повезала дајући им ново значење, а карика која је тај спој омогућила јесте директан помен љубави на крају обеју песама, где делује као поента песничке поруке или разрешење загонетке. Од богате теолошке литературе која је редактору могла бити на располагању редактор се користио само Библијом, највише Псалмима, знајући да адресат, коме је посланица упућена, војник и витез, нема увид у теолошку литературу, док је Библија свакодневна лектира образованог човека овога доба.

Посланица је писана дискретно, тако да онај коме је упућена може у њеној поруци да препозна себе, али и довољно уопштено, третирајући љубав као један општи принцип, да задовољава захтеве поетике књижевне посланице.[28] У ту сврху састављен је увод, у коме се морало налазити име адресата, али је у каснијој традицији замењено формулом. Посланица је организована око акростиха, чиме је овом доста некохерентном саставу обезбеђено повезивање у чвршћу целину. Састављач посланице био је теолошки довољно образован човек, али са разумевањем за световни живот. По склоности ка акростиху наликује на Константина Филозофа. Посланица коју он саставља по поетици се сасвим разликује од лирских песама које је узео за основ свога дела,

[28] В. нап. 7.

и он је показао изузетну вештину да ове песме из другачијег поетског система прилагоди теолошкој идеји и жанру посланице. Његов посао је у пуној мери редакторски и можемо га назвати редактором.

Увод *Слова љубве* као њеног титулара изричито наводи деспота Стефана. Стога је од почетка у науци Деспот схваћен као комплетан аутор *Слова љубве*. Наша анализе показује да се на *Слову* каквим је до нас дошло радило у две етапе, да у њему постоје два временски, идејно и поетички различита слоја. Најпре су настале две лирске песме, а потом, 1409. године, духовни трактат, који се уједињује са песмама и чини онај текст који ми знамо као *Слово љубве* а који има функцију посланице. Да ли је деспот Стефан аутор и једног и другог слоја? Чињеница да су идејно диспаратне песме ипак крајње обазриво адаптиране и инкорпориране у нови састав сведочи о великом поштовању редактора према аутору песама. То би говорило да је аутор песама сам деспот Стефан, да је његова жеља била да се оне уклопе у посланицу, а да је редактор, који је тај посао извео, био веома близак сарадник и поштовалац Деспотов. С друге стране, није вероватно да би Деспот у јеку ратних сукоба имао времена да сам састављa телошки трактат о љубави. Вероватније је да је поступао према пракси српских владара, који су своје јавне списе поверавали сарадницима и својој канцеларији, дајући основне идеје и поуке, често и диктирајући их, уз захтев да се организују око неких већ постојећих и цењених списа.

АНАЛИЗА КОНТЕКСТА – ТРЕЋИ СЛОЈ

Слово љубве посматрано је увек као самостално дело и анализирано је изоловано од свог текстолошког окружења. Указивало се, додуше, да је у Београдском зборнику, који га садржи, била и прича о Асенети, једна библијска љубавна историја, што је давало потврду да ту има неких ренесансних дахова. Како данас знамо за два преписа *Слова љубве* у два временски врло блиска зборника, поставља се питање о односу та два зборника и о месту и улози *Слова љубве* у свакоме од њих. Иако је Београдски рукопис изгорео, постоји детаљан преглед његове садржине,[29] а неки делови из њега су и издати, што омогућава да се упореди са Крушедолским зборником и да се констатује да су по садржини ова два зборника врло блиска.[30] Детаљно поређење ипак није могуће, чак је тешко утврдити редослед чланака у њима, јер су у оба зборника чланци испремештани, тако да се не зна где је у прототипу било место *Слова љубве*.

Поред низа теолошких текстова, у оба зборника налазе се исти чланци о Богородици, којој је Деспот посветио своју престоницу Београд, и чланци о Светој Тројици, која је патрон Деспотове

[29] Љ. Стојановић, *Каталог Народне библиотеке у Београду, IV: Рукописи и старе штампане књиге*, Београд 1903, 322–329 (репринт, Београд 1982).

[30] В. нап. 8, 212–217.

задужбине манастира Ресаве, као и разни текстови којима се истиче харизматичност власти и изабраност владара. Детаљно истраживање у овом правцу тек треба предузети, али већ сада би могло да се закључи да је изворни облик, прототип зборника, настао у првој половини 15. века у дворској средини, са циљем да представља званичну дворску енциклопедију – *Изборник*, којом се образлаже Деспотова владарска идеологија.[31]

Нама се чини да у Деспотовом *Изборнику* треба видети аналогију са познатим *Изборником цара Симеона* бугарског и његовом руском адаптацијом *Изборником кнеза Свјатослава* из 1073. године, као и са *Златострујем*, истога цара Симеона, који на почетку има предговор где сам цар истиче да је он лично сачинио избор чланака који су ушли у састав зборника. Сличан поступак показује и зборник *Поучитељно јеванђеље*, које је саставио Константин, епископ преславски, стављајући му на чело *Азбучну молитву*, поетски текст са акростихом, дело Ћирила (Константина) Солунског, словенског првоучитеља. Да ли је ова старословенска класика била узор за настанак Деспотовог *Изборника* по истом принципу, поготову кад се зна да је Константин Филозоф, незаобилазни интелектуалац Деспотове епохе, под Деспотовим покровитељством покретао неку врсту словенског хуманизма и враћање на старе словенске изворе и узоре? У складу са наведеним примерима из старословенске праксе, *Слово љубве* је у *Изборнику* могло да буде уводни чланак, који се налазио на самом почетку као Деспотов проглас. Ту мисао потврђује и Б. Јовановић-Стипчевић: "*Слово љубве* у песничком облику доноси основну идеју и стоји у врху сложене композиције једног од најзначајнијих зборника из времена деспотовине".[32]

Да би *Слово љубве* могло добити овакав програмски значај, водећи текст који улази у дворску енциклопедију Деспотову, требало је самог Деспота уздићи на један ниво који има свој модел у некој узорној владарској личности. Такав узор нађен је у цару Давиду, моћном владару и храбром ратнику, песнику и изабранику Божјем. Деспот Стефан био је уман државник и ненадмашни ратник, и био је песник. Изабраност је требало доказати. Није, дакле, случајно цар Давид узет за прототип коме ће деспот Стефан бити уподобљен, макар и не сасвим експлицитно него у лелујавим алузијама. У ту сврху у *Слову љубве* Давидова тема се постепено све више развија, да би се завршила Давидовом апотезом. У малом тексту *Слова љубве* Давид је шест пута наведен. Најпре функционално оправдано, уз цитате из Библије: у другом реду првог дела, без помена имена: **ꙗкоже и пѣвьць рече** (као што певац рече); у шестом ставу другог дела, испред цитата из Псалма: **Лѣпотнѣ сїю Давидь оукрашаеть** (њу Давид лепо украшава); у трећем делу у осмом ставу,

[31] В. нап. 9, 10.

[32] Исто, 8-9.

испред навода Давидове нарицаљке: **Давидь да речеть.** Али у похвали, која долази после нарицаљке, Давид ће бити поменут два пута по имену: **ѡ беззлобїе Давидово**, и: **ѡбрѣтох во рече богь Давида**, а једном епитетом *нађени*: **саоула ли плачеши ѡбрѣтенїи**, што је очевидно нагомилавање и сведочи о инсистирању на Давидовој теми.

Похвални текст о Давиду у осмом ставу *Слова* наслања се на Давидову нарицаљку и обухвата шест редова. Почиње ускликом писца, који се диви Давидовој великодушности – безлобију. Писца импресионира душевна величина Давидова, који жали због погибије свог непријатеља, а некад пријатеља, цара Саула. Саул је из зависти желео да убије Давида, зна се из Библије и то се овде подразумева, а Давид га оплакује, на чему писац инсистира. Тај витешки пример писац жели да истакне, те се обраћа владарима у директном позиву **слышите царїе, слышите** (чујте, цареви, чујте), јер управо због њих писац и износи овај пример царског понашања Давидовог. Затим се обраћа самом Давиду, питајући га са неверицом **саоула ли плачеши ѡбрѣтенїи** (да ли Саула оплакујеш, нађени). Ако се кроз причу о Давиду и Саулу нудила алузија на Деспотов однос према брату Вуку, онда би се у пишчевом дивљењу према Давидовом гесту морао видети идеални, а Библијом проверени, витешки пример моралног чина којим се превазилазе погубне братоубилачке поделе. Епитет **ѡбрѣтенїи** (нађени), којим се писац обраћа Давиду, разјашњен је навођењем цитата **ѡбрѣтох во рече богь Давида. моужа по срьдьцꙋ моемꙋ** (јер нађох, рече Бог, Давида, мужа по срцу мојем), што је комбинација стихова из Псалма 89, 20 (21) и Прве књиге Самуилове 13, 14. По библијској традицији сам Бог је нашао Давида, изабрао га да буде вођа јеврејском народу и дао му снагу да побеђује непријатеље. И управо то што је од Бога нађен, изабран, објашњава величину Давидову и његов морални став.

Није ли у овој лепој, али у *Слову љубве* функционално неоправданој апотеози Давидовој требало наслутити директну алузију на деспота Стефана, није ли овде писац изједначавао Деспота са царем Давидом у њиховим битним особинама војничке храбрости и душевне величине, у изабраности да воде свој народ? Давидово присуство у *Слову љубве* меша се са Стефановим присуством, циља се на њихову подударност, наговештава се могућност паралеле, али се она нигде до краја не изводи. Ако је раније цитирање Давида било у служби навођења аргументације о суштини љубави, Давидова апотеоза у завршном делу нема ту функцију, Давид се преплиће са Стефановим ликом, а порука о љубави бледи пред овим наговештајима.

Тема о Давиду унета је у посланицу складно, са смислом за развијање исказа, али њен реторички развијен крај, похвала Давиду, чини читаву тему мање јасном и претвара посланицу у текст пун наговештаја и слутњи о њеном дубљем смислу. Ко је остварио овај слој у тексту посланице и о којој струји у српској књижевности

Деспотовог времена овај слој говори? Због њега, чини се, М.Павловић у *Слову љубве* сагледава недореченост и наслућивања.[33] То су, уосталом, особине Деспотовог стила, исказане и у аренгама повеља које је он издавао, као и у неким другим Деспотовим делима. Ипак, овде се очевидно ради о интерполацији неког блиског Деспотовог сарадника – он је у стилу негованом у Деспотовој канцеларији додао постојећој посланици, која је већ била изгубила своју актуелност, један кратак реторички текст, којим се посланица прилагођава Деспотовој владарској идеологији његовог *Изборника*.

Да је овако измењеном тексту *Слова љубве* у *Изборнику* место било на самом почетку можда сведочи и Увод. Он је унет без измена, само је адресат, Вук Лазаревић, који се морао помињати именом у посланици њему упућеној, изостао, а уместо имена личности унета је формула *име рек*, што значи да се на том месту у сваком од примерака *Слова* уноси име једне одређене личности. Тако цело *Слово љубве* добија изглед једног општег циркулара који треба упутити разним људима. Задржани богати епитети уз тог, сада неодређеног адресата, показују да Деспот овај текст упућује људима који су му блиски и цењени, свакако и слични по друштвеном рангу. И, најзад, обраћање у трећем делу *чујте, цареви, чујте,* још један је знак да је *Изборник* на свом почетку носио Деспотову поруку представницима власти, духовне и световне, којима се *Изборник* и намењује као кодекс владаревих идеја и захтева.

Изборник је одмах по своме састављању умножен у великом броју преписа. О томе говори постојећа разлика између два сачувана примерка. Међу њима је свакако било више посредника, а то би била само једна грана традирања. Како су оба сачувана примерка писана крајем прве половине 15. века, може се претпоставити да је од настанка прототипа *Изборника*, оригиналног текста, до његовог преписивања прошло две до три деценије. То би упућивало на закључак да је *Изборник* састављен на Деспотовом двору у току последње деценије Деспотове владавине и живота – деспот Стефан Лазаревић умро је 1427. године. Текст посланице, која је због потреба *Изборника* проширена и нешто измењена, могао је бити изворно састављен двадесетак година пре тога, и то се потпуно поклапа са годином 1409, када се и одвијао сукоб Деспотов са братом Вуком. То би био још један разлог за тврдњу да је посланица *Слово љубве* управо Вуку Лазаревићу и била намењена. А Деспотове лирске песме, уграђене у посланицу брату Вуку, дело су Деспотове младости, кад се такве песме и пишу. Деспот је рођен 1377. године. Можда су настале непосредно после Ангорске битке, 1402, која је Србији донела ослобођење од непосредног турског притиска, а младом кнезу Стефану Лазаревићу деспотску титулу и, веридбом са Јеленом Гатилузијевом са острва Митилене, наду за личну срећу.

[33] В. нап.16.

***

Наша интерпретација *Слова љубве* открила је три фазе кроз које је овај буснички састав прошао, утврдила је, дакле, историју његовог настанка, његову генезу. Тиме се показало да се могу уважити различита досадашња схватања и сугестије за тумачење *Слова љубве* и његове поетске поруке, али да се не могу применити на сачувани текст у целини. *Слово* потиче од Деспотових љубавних песама писаних у младим данима. Потом, у доба Деспотове животне зрелости, када је Деспот водио огорчену битку за слободу, *Слово* је прерасло у књижевну посланицу којом се пледира за уједињење српских снага. Најзад, у време пуне државничке мудрости Деспотове *Слово* постаје уводник дворске енциклопедије *Изборника*, који утврђује Деспотову владарску мисао.

Деспот Стефан се према *Слову љубве* односио слободно и са лакоћом је наручивао његово коришћење у неком циљу који је за њега био актуелан. На то је имао пуно право, не само као владар него знатно више као први аутор, онај песник чије су песме постале основ каснијих редакција. Ипак, песме су у обе редакције остале нетакнуте, што показује да су оне и за Деспота и за његову околину имале изузетан значај. То су две лирске песме, са темама и расположењима какве дотле не познаје српска књижевност, а типичне су за све ренесансне канцонијере – збирке љубавних песама. То је радосна пролећна песма љубави и сетна песма растављених љубавника.

Да ли су ове две сачуване Деспотове песме сведочанство о једном опширном, тематски знатно обухватнијем и баснички богатијем Деспотовом канцонијеру? Складност поетског израза и мисаона довршеност сачуваних песама сведоче о искреном песничком надахнућу и префињеном песничком умећу Деспотовом. Ослобођене од потоњих редакцијских наноса, Деспотове љубавне песме очаравају данас својом тек откривеном изворном чистотом.

БУЂЕЊЕ ПРОЛЕЋА

Веснꙋ [и лѣто г(оспод)ь сьзда.
вь нихже] и красѡты мнѡгые.
птицамь скорое.
и веселїа испльнь прѣлѣтанїе.

и горамь врьхы.
и лꙋгѡвѡмь пространства.
и полскые ширѡты.
и вьздоуха тьнкаго.
дивныими нѣкыми гл(а)сы ѡглашенїе.

земльнаа же дароносїа.
кже цвѣтѡвь.
кже бл(а)гооуханїа,
и злаконоснок.

нь и самого чл(овѣ)чьскаго естьства ѡбновлкнїе,
и вьзыгранїе.
достѡино кто исповѣсть.

юнѡше и д(ѣ)вы,
кь любвамь прикладни,
любѡвь вьзлюбите.

ТУГА РАСТАВЉЕНИХ

Бѣхомь вькоупѣ,
и др8гь др8га близь,
или тѣлеси,
или д(оу)хωмь.

нь аще горы.
аще рѣкы,
расцѣпише нас.

вѣтры же да приразет се рѣкамь
и да изьсекн8ть,

еще да сьвькоупим се.
еще да оузрим се.
еще любωвнѣ да сьединим се.

Печат деспота Стефана Лазаревића из 1405. године

ЈЕЛКА РЕЂЕП

ГРОФ ЂОРЂЕ БРАНКОВИЋ О ДЕСПОТУ СТЕФАНУ ЛАЗАРЕВИЋУ

Гроф Ђорђе Бранковић је у два маха писао о деспоту Стефану Лазаревићу, у краткој хроници на румунском језику и у свом волуминозном спису, у *Славеносрйским хроникама*. Стефан Лазаревић је уживао велики углед међу савременицима, а као мудар и силан владар остављао је снажан утисак и на домаће и на стране писце. По Деспотовом биографу, Константину Филозофу, "он беше изванредан још као млад" а "јављаше се да ће у свему бити напредан, у говору и у делу". Константин указује на све Стефанове врлине: "Било у стварима ратовања и борбе и уметности, која многима није лака, у свему овоме био је први и другима показиваше. У свему овоме био је савршен".[1] Константин прича да је Стефан "по лепоти тела и снаге био међу вршњацима као сунце посред звезда".[2] Немачки хроничар Еберхарт Виндеке видео је Стефана Лазаревића у Будиму у време када је тамо боравио византијски цар Јован VIII Палеолог и за Стефана каже да је био "необично леп човек, искрен, праведан и миропубив".

Упоређујући Стефана са Исусом, Мојсијем, Симеоном и Давидом у *Уводу* свога дела, Константин Филозоф наговештава да је Деспот био изузетна личност. Стефаново угледно и високо порекло и народ и средина из које је потекао показују да његова појава није била случајна већ логична. Велики ратник и изванредан владар, он је и уман и вешт дипломата који је умешно и успешно одржавао добре односе и са Истоком и са Западом:

> "А овај (Стефан) у своје дане ка себи смири најјаче државе, источне и западне (народе), тако да су се они који су царевали у различна времена са свију страна к њему стицали; учини да се са достојанством цени удео његових земаља, па још да су га и западни

[1] Константин Филозоф, *Житије десйоша Стефана Лазаревића, Старе срйске биографије* XV *и* XVII *века*, Београд, 63.

[2] Исто.

(владари) ваистину називали господином и чуваром државе своје, и да у згодно време изабране своје к њима шаље и са осталом војском њиховом, силне и династе све земље..."[3]

Пишући о милостињи деспота Стефана, о његовом угледу у свету и високим особинама, Константин Филозоф ће поново говорити о Стефановом односу према Истоку и Западу, према Турцима и Угрима:

"По васељени источни владари са западнима (беху) као непријатељи и пленили су (им) земље, и ратовали су један са другим, а овај шаље своју војску ка источнима (Турцима) против западних (Угра), а ка западним сам собом одлази на сваке савете. И ово је јавно чинио и за многе године".[4]

Стефан Лазаревић био је чувен по својим ратничким подвизима; Ханс Шилтбергер запамтио је како је Стефан, као Бајазитов вазал, у Никопољској бици (1396) оборио заставу краља Сигисмунда, чији ће вазал бити неколико година касније. У бици код Ангоре (1402) приметио га је сам Тамерлан, у Грачаничкој бици (1402) Турци су бежали већ на помен Стефановог имена.

О Деспоту као угарском вазалу и угледу који је уживао код краља Сигисмунда и других западних владара Константин у *Житију* пише опширно, дивећи се Стефановој личности. Када је краљ Сигисмунд основао витешки ред "Змаја" (1408), Деспот је био на челу. Први и највиши степен Змајевог реда имала су 24 витеза, а међу њима Стефан је имао истакнуто место. Константин Филозоф о Стефану прича:

"краљеве благородне и славне витезе имаћаше власт венчавати, тако да су се ови поносили више од свију краљевих (витезова), говорећи: 'Мени деспот витештво уручи'".[5]

По Константину, деспот Стефан се издвајао од осталих:

"када је ишао у град звани Будим, када је био и сабор западних краљева и друге господе ка краљу угарскоме, у Констанцију и у Рим да иде тамо на крунисање, овај деспот Стефан (беше) над свима најсветлији, пред свима и изнад свију видим беше, као месец посред звезда, и из далека видео га је свако, а сви његови савети на месту остадоше непоколебани".[6]

Својом личношћу и поступцима, мудрошћу и образовањем, Стефан Лазаревић је несумњиво остављао снажан утисак на све са којима је долазио у везу, без обзира на то да ли су то били великаши, преводиоци, преписивачи, Дубровчани, краљеви или ратници са којима је војевао. Утолико је занимљивије виђење и тумачење тога просвећеног деспота,

---

[3] Исто, 46-47.

[4] Исто, 108.

[5] Исто, 109.

[6] Исто, 108.

ратника, писца, витеза и владара с краја 14. и почетка 15. века у делима потоњих генерација писаца и историчара, а поготово писање грофа Ђорђа Бранковића у његовим делима. Овај несуђени деспот Илирика био је и политичар и дипломата, историчар и писац велике ерудиције, често нереалан у својим захтевима и контроверзан у поступцима. Опседнут идејом о свом пореклу од светородне лозе Бранковића и заокупљен жељом да у *Хроникама* то и докаже, он је остварио нешто много значајније. Презентирајући српску историју од Немањића па до потоњих сремских Бранковића, гроф Бранковић је доказао легитимитет српског народа.[7] Посебна вредност Бранковићевог историографског дела, писаног у последњој деценији 17. и првих година 18. века, у томе је што он са подједнаким интересовањем прати догађаје и личности свих народа југоисточне Европе; њега занима српска историја, али и угарска, пољска, влашка и молдавска. Личност деспота Стефана Лазаревића, уважавана и на Истоку и на Западу, морала је привлачити пажњу овога историчара широких интересовања.

О деспоту Стефану Лазаревићу Бранковић најпре пише у краткој хроници на румунском језику. Оригинал није познат, али је сачувано више рукописа. Никола Јорга објавио је најбоље сачуван текст хронике под насловом *Cronica slovénilor Illiricului, Mysii cei din Sussi cei din Jos Mysii.*[8] Gheorghe Brankovici, *Cronica Românească*, Editie critică de Demaschin Mioc si Marieta Adam-Chiper. Studiu introductiv de Damaschin Mioc. Editura Academiei republicii socialiste România, Bucuresti, 1987, представља најновије издање румунске хронике Ђорђа Бранковића.

У јесен 1680. године Бранковић је дошао у Букурешт и у току свог десетогодишњег боравка кретао се у кругу најугледнијих личности, кнеза Шербана Кантакузина, столника Константина Кантакузина, Константина Бранкована, као и других учених људи у Влашкој (нпр. Константнина Филипескуа, рођака кнеза Шербана, који се у току боравка у Молдавији упознао са молдавском хроником Григорије Уреке и по повратку у Влашку написао хронику у којој говори о влашкој, молдавској и угарској историји).[9]

Кнез Шербан је упознао Бранковића или у Ердељу или на Порти, где је Бранковић боравио више година.[10] На Порти су се могли срести 1671, а Консатантина Бранкована је могао познавати и раније. У Букурешту се веровало у Бранковићево деспотско порекло, а ослонац за то нашао је гроф код Николе Иштванфија. Он је ердељске Бранковиће повезао (преко Роксанде, ћерке непознатог Лазара, сина

[7] О томе детаљно: Јелка Ређеп, *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено предање*, Нови Сад, 1991, 242–243.

[8] Јелка Ређеп, *Прилог проучавању генезе Бранковићевих Хроника*, Књижевна историја, XXIV, 1992, 86, 127–138.

[9] Исто, 129–130.

[10] Јован Радонић, *Гроф Ђорђе Бранковић и његово време*, Београд, 1911, 236.

Гргура Ђурђевића) са старом деспотском лозом, с једне, и са влашком породицом, с друге стране. Бранковиће и Басарабе, па тако и Кантакузине, довео је у сродство преко Роксанде. Тако је Ђорђе Бранковић у Букурешту био примљен као стари познаник и рођак. Контакти и дружења са ученим људима, а поготово са столником Константином Кантакузином, млађим братом кнеза Шербана, аутором историје румунског народа *Istorica Tăril – Romănaesti*, свакако су допринели да се Бранковић заинтересује за историју. По Јовану Радонићу, "он је већ у Букурешту почео прибирати и сређивати грађу за своју Хронику".[11] Подстакнут, најпре, личним интересом и жељом да докаже своје деспотско порекло, Бранковић је почео проучавати старе летописе и хронике, али је временом његово занимање за историју, географију и етнологију толико порасло да је и сам почео писати историју. Пишући свој историографски спис, он "није могао да се отме шаблону средњовековних хроника".[12] Хронику на румунском језику Ђорђе Бранковић је писао у периоду од 1684. до 1688, пре почетка његове богате политичке активности.

Обе хронике, и румунска и *Славеносрпске хронике*, имају исту структуру, описују исте догађаје и имају исти хронолошки редослед.[13] Хроника на румунском језику је много краћа (44 стране), док су *Хронике* обиман спис од 2681 стране. Дамаскин Миок[14] дели румунску хронику на три дела и у том III делу говори се о догађајима из српске историје, о биткама са Турцима, па тако и о деспоту Стефану Лазаревићу. Причајући о синовима и кћерима кнеза Лазара, Бранковић бележи:

> "Овај кнез Лазар је имао 2 сина - Стефана и Вука - и 5 кћери. Први син, Стефан, био је велики деспот Албаније, Босне, Мезије и Маџарске. Други син, Вук, скончао је без наследства, јер се није оженио".

Бранковић описује и Никопољску битку и битку на Ровинама, али не помиње учешће Стефана Лазаревића. О бици на Ровинама има само две реченице, но бележи да су у тој бици погинули Марко Краљевић, Константин и Драгаш. О Никопољској бици прича опширније, говори о ратовању Француза на страни краља Сигисмунда, о поразу и бежању низ Дунав, каже да је Сигисмунд побегао у Цариград, на Родос, затим у Далмацију па у Хрватску, али о Стефану Лазаревићу не каже ништа. Иза белешке о бици на Ровинама, под годином 6905. наставља причање о деспоту Стефану:

> "6905. Деспот Стефан, син кнеза Лазара,// оженивши се, узео је жену из Галатије, госпођу, ћерку цара Кантакузина. У то време

[11] Исто, 625.

[12] Исто, 627.

[13] Јелка Ређеп, *нав. дело*, 131.

[14] Исто, 130.

деспот је потукао турског цара Мусу код Пријепоља. Овај деспот Стефан, поред многих добрих дела која чињаше, имађаше и овакав обичај: да ноћу иде улицама града, делећи сиромасима одело и златнике. И видевши неког сиромаха где више пута излази пред њега и узима милостињу од деспота, па опет долази те иште, деспот му је опет дао и рекао му овако: 'Узми, разбојниче и грамзивче!' А убоги сиромах му одговори: 'Нисам ја, него си ти разбојник и грамзивац са својим овдашњим царством, и вечно царство крадеш грамзивом пљачком!'. Чувши то деспот, са сузама се и са плачем вратио у свој двор и оном сиромаху је послао да га обдаре толико, да задовољи животне потребе без прошења. И још је издашније и са више милости почео да се боље стара о сиромасима, да их спасе њихове немаштине.
6907. Турци су заузели Видин и Никопољ, пошто су Бошњаци потукли Махмуд-пашу, који је пошао да заузме Босну, и тај Махмуд је тамо и погинуо. У то време је изгорела и Раваница, манастир кнеза Лазара.
6914. Госпођа кнеза Лазара, Милица, преставила се с овога света.
6919. Стефан, син кнеза Лазара, будући деспот Мезија и велики самодржац Илирика, преселивши се с овога света без потомства, и будући још у животу, предао је деспотску власт деспоту Ђурђу, свом нећаку по сестри".[15]

Причање Ђорђа Бранковића о деспоту Стефану Лазаревићу у краткој румунској хроници своди се, углавном, на кратке белешке, највероватније преузете из летописа. Подаци му нису увек прецизни и тачни. Тако је, по Бранковићу, деспот Стефан био ожењен ћерком цара Кантакузина, госпођом из Галатије. Стефанова жена Јелена била је ћерка Франческа II Гатилузија, господара Митилене, и сестра Јованове (Јован VIII Палеолог) жене Јевгеније. Стефан Лазаревић је поразио Мусу под планином Витошом 1413, а не у време после женидбе. Под 6905 (1397) Бранковић прича и о женидби и о Мусином поразу, док су се ти догађаји одиграли неколико година касније, а не 1397.године. После Ангорске битке (1402), пошто је у Цариграду добио деспотско достојанство, Деспот је отишао на острво Митилену због женидбе, до које је дошло тек 1405. године. Вероватније је да се белешка о Мусином поразу у румунској хроници односи на Деспотов сукоб са Турцима код Трипоља близу Грачанице (21. новембра 1402). По повратку из Цариграда и Митилене, Стефан Лазаревић је одбио Турке који су га сачекали. Летописи памте овај догађај и са извесним неуједначеностима и разликама га помињу:

[15] Кратку румунску хронику превео је и издање приредио Стеван Бугарски под насловом *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*, Нови Сад, 1994. Уводну студију написала Јелка Ређеп.

(SЦЛЇ) Бысть деспотовь бои на Триполю (шаф.), **ноемврїа .ка.** (григ. беог. I сеч.) **сь Гюрьгемь (Вльковиккмь** габ.) **и сь Тоүрци** (сеч. – **SЦВЇ ноем. к.** габ. беог. II).

разби деспоть Стефань (цара подг.) **Моүсию на Триполю** /кув.- (6912) хил.- **на Дренополю ноем. .ка. дань** (допр. рач. рув. I, II, соф. II, рем. врх. подг. вук. хил. јанк. деч. маг.).

разби Моүсиа Стефана на Приполю (верк. ост.)

И на лѣто ожени са Стефань Лазаревичь ѿ града Галата дацри Катак8зина Палеωлога (верк. ост.)[16]

Бранковићева белешка о Стефановој женидби и Мусином поразу слична је белешкама из цитираних летописа, поготову *Верковићевом* и *Остојићевом* летопису. *Верковићев* је из друге половине 18. века, а *Остојићев* се завршава 1638. годином. Поготову је слична белешка о Стефановој женидби. Сви летописи кажу да је Стефан разбио Мусу (Муса Стефана верк. ост.), већина на Трипољу, поједини на Дренопољу а верк. и ост. на Припољу. Летописи из којих је Ђорђе Бранковић преузимао податке могли су бити слични овим летописима, без обзира на разлике које постоје у хронологији. Подударности са летописима има и у даљем излагању Ђорђа Бранковића.

(SЦS) прїими царь Пагазить Бдинь (Видинь верк. ост.) – **Б8димъ** подг. **и Никополк** (врх. сен. рув. II соф. II рем. вас. вук. јанк. деч. маг. хил. верк. ост. – **SЦЄ** подг.).[17]

О Махмут-паши је забележено у летописима следеће:

И на лѣто (после г. 6905) **ωде Мам8ть паша на Босн8 и погибе тамо** (верк. ост.)[18]

† SЦS. (**Сик лѣто** II 196) **изгоре Равьница** (II 196, беог. I, рув. II, соф. II, рем. јанк. сен. –**† SЦЄ** подг.– **Кнеза Лазара зад8жбина** верк. ост.) **авг8ста .S.** (сеч).

† SЦS. изгоре Раваница и Ново Брдо (соф. II)[19]

Поводом смрти кнегиње Милице је записано:

† SЦДЇ (Сик лѣто II и III) **прѣстави се (благочьстива** II 198) **госпога Єvгенїа** (II 198, соф. I, киј. студ. цет. григ. – **† SЦГЇ** II 198. – **SЦSЇ Єvлїа** III, 198).

прѣстави се кнегиня Милица (шаф. григ. по други пут, кув. габ. беог. I, врх.) (**зовома** сеч.) **иночьски (кvра** сеч) **Єvгенїа** (верк. ост.)

---

[16] *Стари српски родослови и летописи.* Средио их Љуб. Стојановић, Београд – Ср. Карловци, 1927, 221.

[17] Исто, 220.

[18] Исто, 221.

[19] Исто.

мати Стефан8 деспот8 (вук. јанк. деч. подг.) - **мати деспотоу** (допр. рач. рув. I...)[20]

О Стефановој предаји престола Ђурђу Бранковићу се каже:

Стефань же велики деспоть, іако быс(ть) безь плодствїа врьоучаеть деспотство сестричикю своемоу Гюргю, таже кончиноу прїемь вь лѣто ҂ЅЦЛЄ. Їюл .дı. и царствова лѣт .лı. (сеч.)

прѣстави се Стефань Лазаревићь. Многь плачь Срьблкмь остави. Стефань же деспоть врьоучаеть господство сестричищоу своем8 Гоургоу Вьлковићоу (сен.).

прѣстави се Стефань деспоть юлїа .дї. (юнїа рув. II соф. II, рем. допр. рув. II, рач.) **и многь плачь Срьблкмь остави. Сь же** (**велики деспот** вук. јанк.) **Стефань, іако быти емоу бесплодноу, вроучаеть деспотство** (**землю** рув. II, соф. II, рем. вас.) **сестричищоу Ђоурьћоу Вльковићю** (рув. II, соф. II, рем. вас. допр. рув. I рач. врх. вук. маг. јанк. деч. хил.).

престави се деспоть Стефань мѣсеца июли, многи плачь и жалость Сарблемь ѡстави, зашо не има чеда, и оста земла безъ главе, веће имаше сестричића Ђоурћа В8ковића, те остави на нега земл8 свою да ш ном облада (подг.)

престави се царь Стефань Лазаревић (ост.) **во градѣ Белградѣ и болань бысть 3 лѣта ѿ ног8, господинь Сербовь, о ѡстави многь плачь род8 христианском8, и царствова 38 лѣть. Сеи же Стефань Лазаревићь бысть неплодань. Вроучаеть господство и деспотство сестричию своемоу Геѡргїю** (вер.).[21]

Казивање Ђорђа Бранковића у румунској хроници засновано је на подацима које је налазио, највероватније у летописима и родословима, у грађи коју је налазио у Букурешту. Бранковић је, највероватније, белешке о појединим важним датумима везаним за Стефана Лазаревића преузимао и преписивао из летописа. То потврђује и упоређивање цитираних текстова и Бранковићевог текста. И када су подаци код Бранковића тачни, има већих или мањих одступања у хронологији. Пишући *Хронике*, гроф Ђорђе Бранковић се за хронологију углавном ослањао на *Бранковићев летопис*. Постоје слагања и подударности појединих делова текста румунске хронике и *Бранковићевог летописа* (о освајању Видина и Никопоља, о Раваници, смрти кнегиње Милице),[22] те није искључено Бранковићево познавање и овога летописа на латинском језику. Поједине формулације, па чак и погрешна бележења, као и начин саопштавања података, упућују на

[20] Исто, 222.
[21] Исто, 226–227.
[22] Исто, 289.

претпоставку да је Ђорђе Бранковић користио преписе летописа сличне некима са којима смо упоређивали текст из румунске хронике (поготово са вер. и ост.). Поред ових штурих информација о појединим догађајима или личностима, без сумње преузетих из летописа, опширније је изложена прича о Стефановој милостињи и сусрету са једним сиромахом. Ова је врло слична казивању Константина Филозофа у *Житију деспота Стефана Лазаревића*:[23]

> "А државни (тј.Стефан) се из дана у дан на веће подвизаваше, и благодарећи Бога за све што учини у све дане његова живота. И његово дело беше непрестана милостиња, и често прочитавање божанских речи. И толико је себе предао ка ништима, да је сам излазио ноћу по путевима и оградама, да даде милостиње својом руком. И само онога који носи злато или сребро, што је баш било, само једнога са собом узимаше, а много пута и сам ово чињаше. Када је једном пришао ништи, даде му (милостињу). А опет претекавши (га), прошаше. А блажени познавши (га), даде му још више. А он и трећи пут претекавши, даде му још више, рекавши: 'На, грабљивче и варалицо!' А овај одговори: 'Нисам ја грабљивац и варалица, јер ми је невоља, но ти који земаљским царствујући, небесно царство крадеш и грабиш'. А прилажаше и ка вртовима ништих, којима кроз окно (прозорчић) и отвор меташе (даваше). А сви знађаху ко је тај који ово чини. Хођаше свагда велика гомила прокажених, које сам свагда храњаше и у ноћи њихове деснице испуњаваше".

Иста је прича о сусрету деспота Стефана и сиромаха у румунској хроници и Константиновом *Житију*, само што Бранковићева садржи и детаљ – како је Стефан касније обдарио сиромаха да не би морао више да проси. На основу излагања Ђорђа Бранковића о Стефану Лазаревићу не би се могло тврдити да је Бранковић у Букурешту читао Константиново дело у целини, јер би, претпостављамо, преузео из њега и неке друге податке. Пре би се могло мислити да је пред собом имао препис или изводе из *Житија*.

Гроф Ђорђе Бранковић поново је писао о деспоту Стефану Лазаревићу у свом волуминозном историографском спису (2681 страна), у *Хроникама*. У време заточења у Бечу и Хебу, значи од деведесетих година 17. века па до пред крај живота, а Бранковић је умро у Хебу 1711, он је писао *Хронике*, обимно дело у пет књига. *Хронике* чине прелаз од средњовековних хроника ка модерној историји и "представљају прва прозна дела српске књижевности барокног стила".[24] С обзиром на то да је Ђорђе Бранковић напоредо посматрао историју свих

---

[23] Константин Филозоф, *нав.дело*, 106–107.

[24] Милорад Павић, *Историја српске књижевности барокног доба* (XVII и XVIII века), Београд, 1970, 26.

народа југоисточне Европе, за писање своје историје користио је врло велики број домаћих и страних извора, српске летописе и родослове, архиепископа Данила и Даниловог настављача, Григорија Цамблака, Антонија Бонфинија, Николу Иштванфија, Мавра Орбина, Мартина Кромера, Карион-Меланхтонову хронику, влашку хронику и друге.

У IV књизи *Хроника* Бранковић пише о Стефану Лазаревићу.[25] Причајући о кнезу Лазару каже да је имао два сина и пет кћери:

> "**Пьрви Стефан биви потом деспот, втори Вьлкь, брак8 себе не сачетавшему се, девставним зраком оставлıает жизан века сего**" (393 стране).

Описујући стање после Косовске битке, Бранковић прича да је кнегиња Милица дала своју кћер Милеву Бајазиту и тако успоставила мир са Турцима. Писац *Хроника* каже да су Лазареви синови Стефан и Вук ратовали уз Бајазита против Тамерлана.

У својој интерпретацији ових догађаја Бранковић се умногоме ослањао на Мавра Орбина. Упоређујући казивање о Милеви у *Хроникама* са одговарајућим местом у *Краљевсшву Словена* Мавра Орбина уочили смо[26] да Бранковић није пренео цео одломак о Бајазиту, Милеви и Тамерлану из Орбина у своје дело.

Гроф Ђорђе Бранковић пише о учешћу Стефана Лазаревића у Никопољској бици (1396) и у бици код Ангоре (1402). Напоредо описујући догађаје из српске, угарске и влашке историје, Бранковић са нарочитом пажњом прати владавину угарског краља Сигисмунда (Жигмунда) и његове сукобе са Власима. Пишући о доласку краља Сигисмунда "**ва влахо запланинск8 земл8**" и турској помоћи Власима, "**потом неком саединѣниемь при Д8навскои реки ва Никополск8 стран8 межд8 собою Ѵгри са Влахωм прежде бивши мирь и ворицею потвьрждают**" (462-463), наш историчар се ослања на Бонфинија.[27]

О влашко-угарским односима гроф Бранковић прича већином по Бонфинију, док за писање о Ангорској бици (1402) комбинује више извора, Кромера, Бонфинија и *Бранковићев лешойис*.[28]

Опис Никопољске битке (1396) дат је у *Хроникама* врло опширно.[29] Око краља Сигисмунда окупиле су се многе војске са запада, долазе у Србију и Бугарску, а октобра месеца утаборили су се у великом Никопољу:

> "**Ѿ единие бω страни Д8нава велики Никопол, ѿ др8гие же страни Д8нава мали Никопол саздан бивает, едини град царем Траяном др8ги же град Ѧдрианом царем сатворен бив неци своим самотрениемь тако**

[25] Јелка Ређеп, *Гроф Ђорђе Бранковић и усмено йредање*, Нови Сад, 1991, 83 и даље.
[26] Исто, 83.
[27] Antonius de Bonfinis, *Rerum Ungaricarum decades*, 1936.
[28] Јован Радонић, *нав. дело*, 676.
[29] Детаљно о томе: Јелка Ређеп, *нав. дело*, 85-87.

изволяют бити, Жигм8ндь крал ѿ с8д8 таборишно вадр8жение никогда приселити савет приключивь, донде же не васприел би ратию Никополски град" (481-482).

Пишући о Ангорској бици Бранковић се позива на Бонфинија и Кромера. О учешћу Лазаревих синова Стефана и Вука и синова Вука Бранковића бележи:

"**Са т8рскием царом с8лтанωм Паязитомь воевавши и во брани тои бившим, и синови Лазара цара сьрбскаго имен8ем Стефан и Вькь, и са ними вк8пе их рождени ѿ Маре сестре им, синови Вьлка Бранковича, имен8еми Григорие и Геωргие Бранковичеви, по ван̑егда же ѿ Темирхана Паязит побежден бисть, речени синови цара Лазара, вак8пе и вн8де своими, бегств8 себе вадавьше: 8текают ва царств8ющи град Костантинополски**" (499).

У *Житију десйоша Сшефана Лазаревића* Константин Филозоф детаљно описује Ангорску битку и са дивљењем прича о запаженом подвигу Стефана Лазаревића:

"Видећи где су многе десетине хиљада опколиле цара (тј. Бајазида), неисказана множина и (Стефан) хотећи га као ослободити, три пута улажаше у борбу, сасецајући и побеђујући. А кад виде да се смањује број његове војске, врати се".[30]

За разлику од Деспотовог биографа, Ђорђе Бранковић само помиње учешће Стефана Лазаревића, али не прича о Стефановом јунаштву и изузетно храбром држању у бици. Највероватније, Бранковићу није био познат Константинов опис Ангорске битке и податке је узимао из Бонфинијевог и Кромеровог дела.

Своје излагање допуњавао је и Орбиновим причама, као што је она о тамновању Ђурђа Бранковића у Цариграду:

"**Геωргие Бранкович прошениемь стрицевими еговими, Стефановим Вьлковим ва Костантинополски град, притвор̑ен бисть ва за8ставл̑ен8 бдителн8 страж8, (реком8 и к8стодїю) боях8 се стрицеви его да не имеет шаствие творити ва Романию, ка М8сию Челебие син8 т8рском8 цар8 прежде нежели ωни приспели ва ωбласт земли своеи**" (499-500).

У *Краљевсшву Словена* (1601) Мавра Орбина пише следеће:

"Док су се они, дакле, налазили у Цариграду, Ђурађ Бранковић је на захтев својих ујака Стефана и Вука био бачен у тамницу, јер су они међусобно били непријатељи. Ова су се, наиме, два брата прибојавала да он не оде у Романију Мусолману Челебији, сину турског цара, па да не стигне пре њих у њихову покрајину"(104).

---

[30] Константин Филозоф, *нав. дело*, 72.

О Стефановој сестри Милеви, а жени Бајазитовој, Бранковић говори по *Бранковићевом летопису*. И док Орбин прича како је ћерка кнеза Лазара после Бајазитовог пораза полунага служила на гозби и умрла сутрадан после Бајазита, који је извршио самоубиство, писац *Хроника* каже:

> "**имевши же Стефан саглашение са Темирханом татарским, и сестра егова Милѣва именꙋема сꙋпрꙋжница султана Паязитова бивши са ним вакꙋпе поимание ꙋхищена, Стефан ходятаиством своих посланиковь свобождение сестри своеи ѿ Тамирхана испросивь, Темирхан же разꙋмевь сꙋпрꙋжницꙋ Паязитовꙋ бити сестра Стефанꙋ, ради единѡ саглашениа са нимь са чистию бл(а)го подобною нарековавши Милѣвꙋ свобождениемь мирним, ка Стефанꙋ братꙋ своемꙋ ѿсилает**" (500).

Константин Филозоф је у *Житију*[31] испричао исту причу коју је Бранковић нашао у *Бранковићевом летопису*[32], мада није преузео из летописа да се Стефанова сестра звала Деспина.

У *Хроникама* следи прича о војводи Мирчи и бици на Ровинама. Стефан је, каже Бранковић, из Цариграда отишао у Влахозапланинску земљу:

> "**кꙋпно са васеми начелствꙋющами болярми, са великою частию васприемшемꙋ, на многие дни дрꙋголюбнѡ ꙋчреждение сатворивь, Мирча воивода Стефанꙋ деспотꙋ, и тако ка своеи земли велефалною частию провожден бивает, Стефань деспоть ѿ Мирче воиводи**"(500-501).

У бици на Ровинама, каже се у *Хроникама*, Стефан Лазаревић је учествовао на страни Бајазита, а у бици су погинули Марко Краљевић, син краља Вукашина, Константин Жеглиговац, син кнеза Дејана, и Драгаш. Погибију ове тројице Ђорђе Бранковић помиње и у румунској хроници. И док Константин Филозоф каже да су у тој бици погинули краљ Марко и Константин, *Бранковићев летопис* наводи сву тројицу.

Опседнут својим деспотским пореклом, те стога посебно заинтересован за породицу Бранковић, гроф Бранковић с пуно пажње прати сукоб Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића:

> "**Геѡргие же Бранкович бивши ѿ стрица своего Стефана деспота притворень ва заꙋставлѣнꙋ бдителнꙋ странꙋ ва Костантинополски град, ходатаиствѡм властителя именꙋемаго Радань свобождень бивает, г(лаго)лю бѡ яко того Радана властеля Стефан Деспот ѡставивь бивь, да Геѡргия Бранковича ва бдитеннꙋ еговꙋ кꙋстодию стрещати имеет, Геѡргие же Бранкович многим ѡбещанием Радана властеля себе присвоивши, сицевим пособствиемь ѿ притворителнаго**

[31] Исто, 74.

[32] *Стари српски родослови и летописи*, 289.

заУставланиия свобождение Улуччет, ѿ тУдУ же себе васприемьшемУ ѿ ходитка пьрвомУ сУлтанУ тогда тУрскомУ царУ бившемУ, сУлтан же Мехмет, Геѡргия Бранковича са бл(а)гоУгодниемь васприемаѣть, и ва таи час кафтаном сиреч царскою дарователною ѡдеждую ѡблеции его повелевь, и великими многоценними потребами дарован биваеть, и ради Утвьрждения великои любови междУ инеми дарми, вbelieve вaзeмши цари свое носимое ѡрУжие, и ва знаменятелнУ любовь и бл(а)говерствие свое даровали емУ такожде же и воинставнУ помоць свою емУ вaздaвь, и тако сили тУрскои единУ честь имевь Геѡргие ва свое Устроение, дрУгои же чести паше тУрские Устроение творахУ" (501-503).

Причу о Ђурђевом заточењу и ослобођењу из тамнице Ђорђе Бранковић је узео из *Краљевсшва Словена,*[33] само што се код Орбина не наводи име властелина Радана. *Бранковићев лешойис* такође каже да је Ђурађ био у тамници у Цариграду.[34]

Упоређујући причање грофа Ђорђа Бранковића у *Хроникама* са излагањем Мавра Орбина у *Краљевсшву Словена* дошли смо до закључка[35] да Бранковић по Орбину излаже сукоб деспота Стефана са Турцима и Ђурђем Бранковићем, мада изоставља, понекад, неке детаље (нпр. причу о улози властелина Урошица):

"Ѡбаче же Стефан деспоть сия разУмевши, сУпротивь ими воинстьвним своим на бран ваѡбражив се, и единУ воинставнУ чест ва свое Устроение имев Стефань деспот, дрУгУ же честь брат его кнез Вълкь Устроивь, и ва нѣгда саражением и биваше, Вълкь са Геѡргием борение твораше, Стефан же деспот са тУрскими пашами саразително борение сатворивь, ѡбаче же деспот аще и великим дьрзновениемь сУпротивь, и множаство сУпостатовь свои ва погибел, ва последни же Уво и преѡдолѣнномУ бившУ, са неким малем числом воинства своего себе избавляеть, Вълкь же брат его тУрскУ силУ са Геѡргием биваемУ преѡдолел беше, и шаствУюцУ емУ ва триполскУ странУ идеже и брата своего Стефана деспота победоносна биваема ѡбрести Уповаше, ва нѣгда же сретает его тачию са К҃ людьми своими пратеца егѡ, велми пристрашен бивь, и ва таи час вазвратив се на новобьрдовУ странУ, ѿ тУдУ же ва дьржавУ свою ѿходит, и тим же кратом и Стефан деспот победною силою преѡдолевь сУлтан МУсию, паки бран творецим ва ТриполУ ниже Грачанице" (503-504).

---

[33] Јелка Ређеп, *нав. дело*, 90.
[34] Исто
[35] Исто, 90-91.

Поводом догађаја после Ангорске битке Константин Филозоф каже да је "Деспотов сестрић Ђурађ Бранковић, у жељи да поправи свој положај у Србији, нагињао везама са Сулејманом, па га је стога деспот још у Цариграду бацио у затвор".[36] По повратку, Стефана и Вука, који су се враћали преко Зете, сачекали су Турци, а са њима је био и Ђурађ Бранковић. Константин у *Житију* описује Грачаничку битку, као сукоб међу рођеном браћом Стефаном и Вуком, који је после Грачаничке битке пришао Сулејману.

Гроф Ђорђе Бранковић ослањао се и на друге изворе, те је и о српско-турским односима писао ослањајући се и на *Бранковићев летопис*.[37] С разлогом догађаје из српске историје тога времена посматра у вези са збивањима у Турској и сукобима међу Бајазитовим синовима.[38]

Посебну пажњу посвећује Бранковић у *Хроникама* нетрпељивости, па и сукобима међу браћом и рођацима, између Стефана и Вука и Лазаревића и Бранковића. Осуђујући такво понашање, несрећу и зло види управо у томе што су се наши владари у међусобним свађама и размирицама ослањали на Турке:

"Єдини на дрꙋгаго вастающе, междꙋ собою сꙋпротивнꙋ бран творахꙋ, сꙋлтан Мꙋсия же по своим поганским ѡбичаем и време приѡбревшомꙋ, брата своего Мехмета ꙋдавлѣнию предавь, такожде ꙋгодно свое време вазискавь, и синове цара Лазара братя же Стефана деспота именꙋение Вьлка и Лазара, кꙋпио са нетяком им, брата Геѡргие ва Лазара Бранковича вазхитивши, ѡбезглавлѣнию их придаваю ꙋ Пловдинꙋ (иже инѣ Филипꙋ поль и Фїлова зовет се) не слꙋчившꙋ се бити ꙋбо тꙋ ва погꙋблѣнию им ни православномꙋ свещеникꙋ, и васпоминꙋвшим се ѡ причещению тела и кьрви г[о]с[под]ня да на кроме причещения, ябьлкою причестившим се изсечени бивают, самога Геѡргия Бранковича щедеща ва животе ѡставивь того ради, яко да ловитвою Стефана деспота, или жива да васхитити вазможет, или ратною рꙋкою да погꙋблению его предасть, видеше бо сꙋлтан Мꙋсия биваемое сꙋпостатство междꙋ Стефаном деспотом, и междꙋ Геѡргиемь Бранковичем, и яко Стефан деспот ва Костантонополски град, ва заточение приключивь беше Геѡргия Бранковича, на мнозим же воюющим тако междꙋ собою, Геѡргие тꙋрскою, деспот же некогда ѿ тꙋрские ѡбласти ѡсꙋбившемꙋ се, васприель беше и западнѣго християнства помощь, ими же себе и ѡтачаство свое вазбраяше, сꙋлтань же Мꙋсия васꙋмнѣние свое васприем лє, да и Геѡргия Бранковича ѡбезглавити имеет" (510-511).

---

[36] Константин Филозоф, *нав. дело*, 67–68.

[37] Јелка Ређеп, *нав. дело*, 91.

[38] Исто, 92.

О разлогу за измирење деспота Стефана и Ђурђа Бранковића писац *Хроника* говори по Орбину; плашећи се да га Муса не убије, Ђурађ се мири са Стефаном:[39]

> "**И сиє ради Геѡргиє Бранковичь, сатворивь самирително пребиваниє, са стрицем своим Стефаном деспотом, и пришадшемȣ ѿ солȣнскиє страни ка деспотȣ, ва єдинȣ любовь жизань свою изследовали сȣт, повинȣюще се Геѡргиє деспотȣ якоже ѡцȣ своємȣ, и деспоть имевь Геѡргия ва место сина своєго**" (511-512).

"Ови догађаји били су разлог што се Ђурађ споразумео с деспотом и што су доцније живели као пријатељи. Ђурађ је поштовао ујака као оца" (*Краљевс̄тво Словена*, 107).

У свом излагању о продору Мусе у Србију и сукобу са деспотом Стефаном и Ђурђем Бранковићем гроф Бранковић се ослања на *Бранковићев лет̄оп̄ис*:[40]

> "**И саразивши се ка место рекомоє Вьрбица, побежден бивает Стефан деспот ѿ сȣлтана Мȣсиє, и ва тои брани Мȣсия разрȣшив Крȣшеваць, Петрȣс, Сталакь и Коприянь, и инниє градове, и множество християнскаго народа ѡгнѣмь и мачем погȣблению предает, деспот же єлико по силе биваше сȣпостатствовати сȣлтанȣ Мȣсиє єще воинством присавакȣпляше се, босанскиє бо и ȣгърскиє воинставниє помощи ємȣ пришли бехȣ, ѡбаче же недоволна ȣразȣмевь себе деспот Мȣсиє сȣпостатствовати, и са сȣлтаном Кришчем братом султана Мȣсиє єдиносаглашениє сатворив, и ванѣгда Стефань деспот Мȣсиє, паки борителнȣ бран творити начинаше, тогда брат єго Кришчия ва незапȣса некими татарскими помощними силами, сазадȣ нападающомȣ на нѣга, деспот же ѿ дрȣге страни спреда междȣ собою победителним ѡрȣжиємь васприємшим єгѡ Мȣсия жив злохищениєм би, брат єго сȣлтан Кришчия, ȣдавлѣнию єго прѣдавает, и тако победоносно ѡбластию преѡдолевшим Мȣсию, на реце именȣєми Искърѣ ва бьлгарскȣю границȣ, Стефан деспот и Геѡргиє Бранкович са вѡинством народа своєго пофалною победою ва своя сих васпет вазвратили сȣт, потом Стефанȣ деспотȣ ѡбдьржимȣ бившȣ ва дȣше полазна бл(а)годеяния, саздати ȣстроивь прѣкрасни монастирь, ва име пресветеишои и живо началнеишои Троици, на реце именȣємиє Ресав**" (512-514).

Ђорђе Бранковић, као што се види, са пажњом прати сукоб Бајазитових синова, у коме важну улогу имају деспот Стефан и Ђурађ

---

[39] О разлазу са Мусом опширније Ј. Ређеп, *нав. дело*, 97 и даље.
[40] Јован Радонић, *нав. дело*, 677.

Бранковић, који помажу султану Мехмеду да победи Мусу. Муса је у бекству ухваћен и удављен. Овај догађај одиграо се 1413. године.

Причање у *Хроникама* не ограничава се само на догађаје из српске историје већ је допуњено савременим збивањима из живота других народа и Деспотових суседа. Тако Бранковић пише о крунисању краља Жигмунда, о распри између војводе Дана и војводе Мирче, о Хрвоју Вукчићу (бан Хернија у *Хроникама*), ослањајући се на Бонфинијево дело.

Предаја власти Ђурђу Бранковићу и смрт деспота Стефана Лазаревића занимају писца *Хроника*, колико због Стефана толико и због Ђурђа, јер је због свога порекла нарочито био заинтересован за Бранковиће. О томе пише на следећи начин:

> "**Стефанȣ же деспотȣ велми не дȣговавшȣ паче нежели и прьвее, болезнию ногом своим ѡбьдржимь бивши, и видевь себе коначним ѡтегощением обременѣнномȣ бившȣ, призвавь к себе ѿ сестре внȣка своегѡ именȣемаго Геѡргия Бранковича и варȣчивь емȣ деспотскаго сана степен, неци же есть ѿоже ва Сребьрни град шаствие творещомȣ, и напраснoю болезнию именȣемою апоплиѯнею дотакнѣнномȣ бившȣ, жизань века сего скончавает, и подобним погребанием, положен бист ва гробницȣ еговим повелѣнием бившои сатвореннои ва више реченем монастирȣ идеже есть храм прѣсветеишои и живо начелнеишои Троици**" (516).

Пишући о деспоту Стефану Лазаревићу у *Хроникама*, гроф Ђорђе Бранковић се ослања на Антонија Бонфинија, Мавра Орбина, ређе Мартина Кромера и *Бранковићев летопис*.

О деспоту Стефану Лазаревићу гроф Ђорђе Бранковић писао је у два маха, у краткој хроници на румунском језику, која у преводу има наслов *Хроника Словена Илирика, Горње Мезије и Доње Мезије*, и у свом волуминозном историографском спису у пет књига (2681 страна), у *Хроникама* на српскословенском језику. Румунска хроника је настала у времену између 1684. и 1688. године у Букурешту, док је *Хронике* Бранковић писао у време док је био у заточењу у Бечу и Хебу крајем 17. и почетком 18. века. Генералисимус царске војске принц Лудвиг Баденски, по налогу цара Леополда I, ухапсио је 29. октобра 1689. Ђорђа Бранковића у Кладову, а потом га спровео до Беча. Од тада па до краја живота Бранковић је био у заточењу, у Бечу до 1703, а од 1703. па до смрти, 1711, у Хебу. Током тих година писао је своје животно дело *Славеносрпске хронике*.

Ђорђе Бранковић се у Букурешту (од 80-тих до 90-тих година) кретао у кругу учених и значајних личности, кнеза Шербана Кантакузина, столника Константина Кантакузина, Константина Бранкована и других. У намери да докаже своје деспотско порекло, он је у Букурешту почео прикупљати грађу и литературу. Опседнут том идејом, а под-

стакнут људима око себе, почео је проучавати старе летописе и хронике. Временом је његово интересовање за историју прерасло првобитне намере, те је и сам почео писати хронику.

У краткој румунској хроници Ђорђе Бранковић укратко говори о Стефану Лазаревићу. Заправо, то су кратке белешке преузете из летописа, а односе се на неколико важнијих догађаја из Стефановог живота: Стефанова женидба, Мусин пораз, турско освајање Видина и Никопоља, паљење Раванице, погибија Махмут-паше, смрт кнегиње Милице, предаја престола сестрићу Ђурђу Бранковићу. Једини дужи текст је прича о Стефановној милостињи и сусрету са једним сиромахом. Идентична прича налази се у *Житију деспота Стефана Лазаревића* од Константина Филозофа. На основу Бранковићевог излагања о Деспоту не би се могло рећи да је читао Константиново *Житије* у целини. Вероватније је да је пред собом имао само тај извод и препис из *Житија*. Остале краће белешке о деспоту Стефану преузимао је из грађе (летописа и родослова) коју је поседовао. Ђорђе Бранковић је у Букурешту имао на расположењу и две библиотеке, библиотеку столника Константина Кантакузина и Константина Бранкована. О Стефану Лазаревићу Бранковић у овој краткој хроници говори фрагментарно, најчешће грешећи у хронологији, и са недовољним познавањем Деспотове личности. О Стефану Лазаревићу је забележио оно што је нашао и прочитао. Највише простора дао је причи о сиромаху, јер је једино њу имао. И као што је, пишући о Маричкој бици, преписао само Исаијин запис, тако је и поводом деспота Стефана испричао причу о сиромаху. Све то показује да је Бранковићево познавање српске историје у време када пише кратку хронику скромно и непотпуно. Анализа Бранковићеве румунске хронике сведочи о његовом постепеном сазнавању српске прошлости. У њој су тек назнаке појединих догађаја или личности.

Обе хронике, и румунска и *Славеносрйске*, имају исту структуру, исти хронолошки редослед и описују исте догађаје. И док румунска има 44 стране, *Хронике* имају скоро три хиљаде страна (2681). Излагање Бранковићево о деспоту Стефану Лазаревићу у *Хроникама* је развијеније, опширније, целовитије. Највише говори о Стефану Лазаревићу као ратнику. Описује битке у којима је учествовао, битку на Ровинама, Никопољску, Грачаничку, Ангорску. У обе хронике Бранковић каже да су у бици на Ровинама погинули Марко Краљевић, Константин Жеглиговац и Драгаш (румунска и не говори о Стефановом учешћу). И док се само једна реченица, доста неодређено, односи на Мусин пораз у Грачаничкој бици, у *Хроникама* се о томе прича опширно. Гроф Ђорђе Бранковић с пажњом прати сукобе Стефана Лазаревића и Ђурђа Бранковића с Мусом. Са прекором говори о свађи и сукобима међу браћом и рођацима, између Стефана и Вука и Лазаревића и Бранковића. Велико зло види у томе што се у међусобним размирицама наши

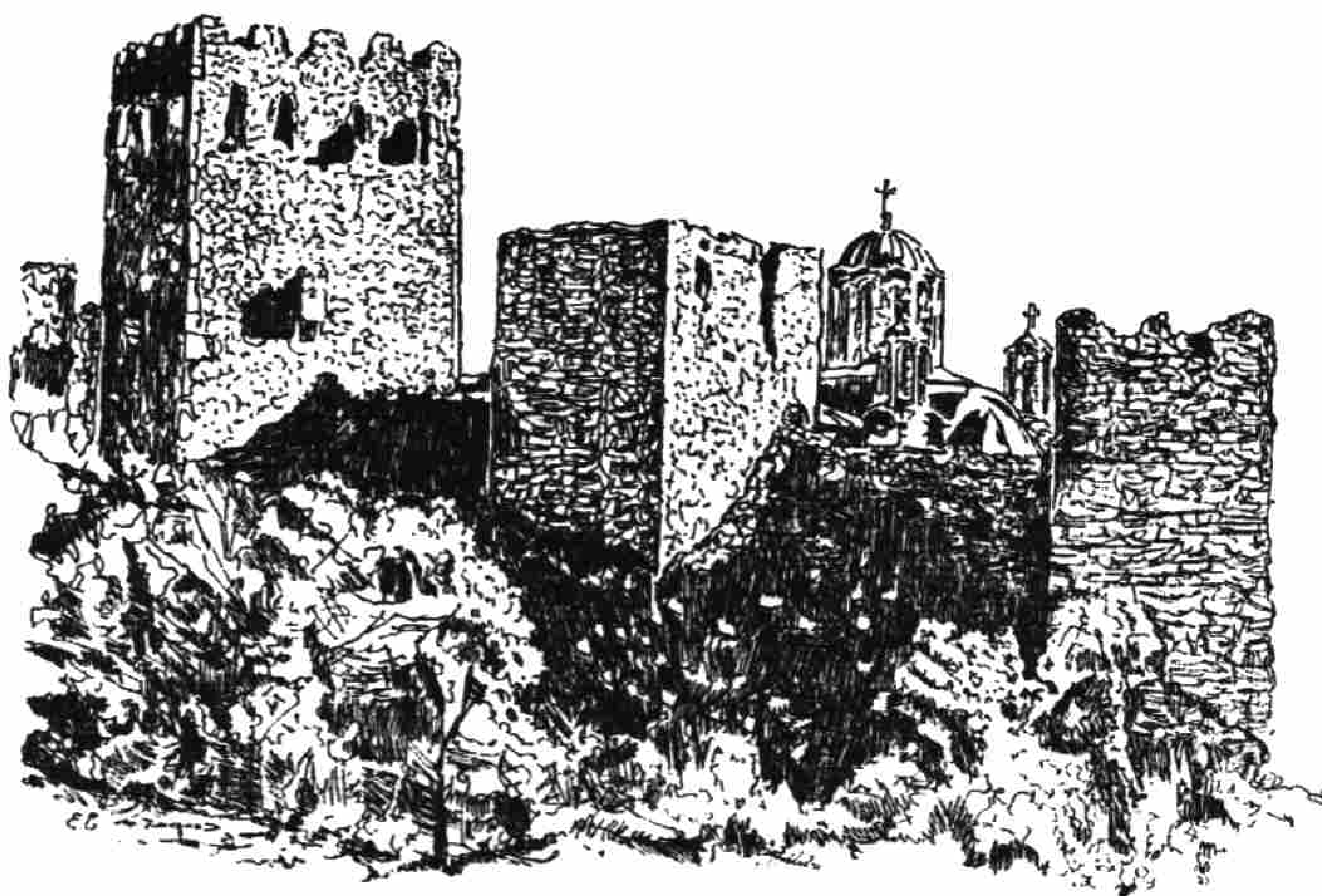
владари и великаши ослањају на Турке. Детаљно прича о Мусином поразу и смрти. Прецизно говори о Стефановој предаји престола Ђурђу Бранковићу. Пишући Хронике гроф Ђорђе Бранковић се ослањао на већи број извора, и то оних који су били пресудни за његово виђење и тумачење прошлости. О Никопољској бици прича по Бонфинију, о Грачаничкој по Мавру Орбину, о Ангорској по Бонфинију и Кромеру, о Милеви по *Бранковићевом летопису*, о разлозима за измирење са Ђурђем по Орбину, о сукобу са Мусом 1413. по *Бранковићевом летопису*. Личности и догађаје из српске историје посматра и образлаже у контексту догађаја из историје других народа, пре свега оних који су били историјски и судбински везани за српски народ.

Проучавање *Хроника*[41] показује да је гроф Ђорђе Бранковић користио врло велики број домаћих и страних извора, користио их је неједнако, ексцерпирао податке, преписивао дословно, мењао, кориговао, комбиновао чињенице. Исти однос имао је и према предању, које је најчешће преносио из других дела. Приређујући или преписујући различите податке из многих извора, увек је све подвргавао сопственој визији прошлости и својој концепцији. *Хронике* је писао по принципу средњовековних хроника. Причајући на основу неколико, за њега битних, извора о деспоту Стефану Лазаревићу, Ђорђе Бранковић нам је представио српског владара који је био велики ратник и свој век провео војујући по ратиштима са Турцима. Код њега, међутим, нема ни жара, ни дивљења, ни величања Стефанових ратничких врлина као код Константина Филозофа. Бранковић је добро осетио да је неслога међу српским великашима била често погубна и о томе је говорио поводом свађе међу браћом и рођацима.

Упоређивање текстова из Бранковићеве две хронике такође сводочи да писац *Хроника* није ни имао ни користио ни *Rerum Ungaricarum decades* Антонија Бонфинија ни *Краљевство Словена* Мавра Орбина пре доласка у Беч. На основу Бранковићевих текстова може се пратити када је и на који начин користио поједине изворе. Стога је кратка румунска хроника важна за проучавање генезе Бранковићевих *Хроника*.

---

[41] Јелка Ређеп, *нав. дело*, 239.

Манастир Манасија

Детаљ са мермерног пода

ПАВЛЕ ИВИЋ

СУШТИНА И СМИСАО ДЕЛАТНОСТИ РЕСАВСКЕ ШКОЛЕ

Један од мештана из круга учесника овога скупа упутио ми је питање о томе каква је у ствари била Ресавска школа. Ко су у њој били наставници, а ко ученици? И шта се у тој школи учило? Почећу ово излагање разјашњењем тога питања.

Прослављена Ресавска школа, која је радила ту, у кругу манастира Ресаве, данашње Манасије, била је више радионица него школа у дословном смислу те речи. Била је то највећа и најбоље организована скрипторија српског средњег века, а свакако и једна од истакнутих скрипторија тадашње Европе. Скрипторијама називамо радионице у којима су, пре појаве штампе, извежбани преписивачи, добри зналци свога посла, преписивали књиге. Исписивање руком било је у оним временима једини начин израде књиге. Ако штампарије можемо назвати фабрикама књига, старе скрипторије треба означити као занатске радионице чији су производи били књиге. У ресавској скрипторији радили су монаси, по налозима Цркве, настојећи да остваре врхунски квалитет преписа, тако да су ресавски преписи вековима после тога сачували репутацију изврсности.

Зашто се та скрипторија данас ипак назива школом?

Све што је изашло из ње носи печат исте концепције, исте визије о томе како треба да изгледа српска књига. Очигледно су радом руководили људи који су о томе имали пречишћене појмове.

Какви су били ти појмови?

Они се огледају првенствено у графији и правопису, дакле у томе која ће се слова употребљавати и у којим речима. Можда ће се некоме учинити да су то питања од секундарног значаја, али иза њих стоје много шири погледи на књигу и писменост, чак и на културу уопште. Као и у време Вука Караџића, графија и правопис су били видљиви израз духа епохе. За нас су они пут којим иде наш увид у тај дух. Да би се он схватио, потребно је пре свега знати каква је то епоха била.

Била је то јесен средњовековне српске државе. Кад је реч о култури – златна јесен. Јесен пуна боја и плодова.

Врхунац моћи средњовековне српске државе пада у претходно раздобље, али врхунац културе достигнут је у доба деспота Стефана Лазаревића. После маричке и косовске катастрофе политичка моћ је била неповратно опала. Обе најпрослављеније личности, Марко Краљевић и деспот Стефан, биле су турски вазали, овај други, додуше, само у почетном периоду своје владавине. Они су служили Турцима, који су преко њих владали српским земљама. По једној модерној и опорој терминологији, они би у ствари били квислинзи. На њихова плећа пао је терет претешке моралне дилеме везане за такву улогу. Оправдава их чињеница да су само служећи непријатељу они могли служити свом народу.

Невесела је и паћеничка историја оних народа међу чијим се великанима налазе и квислинзи. У исти списак жртава историјских прилика уписаћемо и име кнеза Милоша Обреновића, а по мишљењу многих ту треба додати и име трагичног генерала Милана Недића – од којега, додуше, засад немамо довољно историјске дистанце.

Али вратимо се, после овог подсећања на лук који спаја тугу давнашњих дана са тугом недавних дана, процвату српске културе почетком XV столећа. Видимо како се у то доба жанровски репертоар књижевности шири у нове просторе. Зачиње се родословно стабло летописа, тих истинских световних историографских списа. Аутентичан лични доживљај осваја место у уметничкој литератури. Запис на косовском стубу, Јефимијине тугованке, Слово љубве Стефана Лазаревића – све то сведочи о једном новом духу, о нараслом уважавању човека као личности, као појединца. Можда би, кад би од ових дела постојало само једно, могло изгледати да је иновација случајна, да разлика према дотадашњици нема неки дубљи значај. Али у својој укупности, ти текстови никако не могу бити плод коинциденције. Они се, уосталом, сви окупљају око једног средишта, најважнијег и најмеродавнијег: двора деспота Стефана. За њима следи прво житије средњовековне српске књижевности чији писац није био свештено лице: биографија истог деспота Стефана из пера његовог блиског сарадника Константина Филозофа. Садржај тога дела, стваран и конкретан, далек је од казивања у ранијим списима житијне књижевности, пуним мистике и божанских интервенција у земаљским стварима. Ако све те чињенице повежемо у логички кохерентан низ, неће нам бити тешко да у њима сагледамо наговештаје хуманизма, који је допро и до српске средине. Ту се дотичемо оне болне и одлучне прекретнице у културном развитку Срба: османлијско освајање пресекло је Србима путеве ка хуманизму и ренесанси. Али од јадиковке користи нема – окренимо се сада питању има ли елемената хуманизма у правопису Ресавске школе.

Анализа даје одлучан одговор: има!

Ту је пре свега дух остварене реформе. Раније планске измене у текстовима црквених књига, вршене по правилу приликом преписивања, имале су један од следећих циљева:

или да се лексичким корекцијама васпостави изворна аутентичност текста, како се одступањима не би нарушила чистота вере, која се темељи на свештеним списима,

или да се графија и правопис прилагоде измењеној изговорној стварности и тиме рационализују (из такве је потребе произишао тзв. рашки правопис, иза којега је Александар Белић сагледао моћни утицај светог Саве).

Промене остварене у ресавском периоду нису извирале ни из једнога од та два извора. Овога пута идеал је био повратак старини као таквој. Узори су били предрашки српски правопис, бугарски начин писања у духу обновитељске реформе патријарха Јевтимија и, у крајњој линији, грчки праисточници словенске писмености. Реформа није учинила правопис практичнијим, чак напротив, али је замењивање лигатура с прејотацијом вокала простим вокалским словима приближило српску књигу бугарској и грчкој. Лако ћемо запазити да је хоризонт овога пута наднационалан. Једна од драгоцених одлика хуманизма је управо дух широке међународне узајамности у култури, који је кулминирао у подражавању грчкој старини.

И поновно увођење слова званог дебело јер значи у исти мах повратак давнашњој српској пракси и ослањање на бугарске узоре.

Увођење акценатских знакова учинило је графичку слику текста и писарски посао сложенијим, али – у грчким књигама акценти су обавезно били стављани. Ранија времена, па ни сама Солунска браћа, нису осећала потребу за таквом врстом верности византијским узорима, али у новој духовној клими ипак се коракнуло баш тим путем.

Мерен мерилима ранијих епоха, или наше данашње, ресавски правопис није донео неки нарочит напредак. Али, да бисмо га сагледали у правој светлости, морамо му прићи са критеријима хуманизма. Тада се он показује као крупан, осмишљен корак ка идеалима епохе.

Детаљ разрушене Ресавске школе

АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

НАПОМЕНА О ИЗДАВАЊУ ТЕКСТОВА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА

Добро је познато да је своје књижевне радове деспот Стефан Лазаревић писао српскословенским језиком, ондашњим нашим црквеним и литерарним језиком (српском редакцијом старословенског језика). Иако до данас овај језик није још проучен онако како би се задовољили сви научни захтеви, ми ипак тај језик у великој мери познајемо, и то у разним фазама његовог развитка: у споменицима писаним до XIV века, затим у онима насталим после тога столећа, као и у оним из краја XVII и из прве половине XVIII века. Поред других особина српскословенског језика, ми смо данас у ситуацији да смо у довољној мери упознати са судбином полугласника у самом овом језику. Знамо да је овај стари српски црквени и књижевни језик – поред полугласника који се јављао у речима и облицима идентичним с онима из српског народног језика – формирао и такозвани српскословенски полугласник, и то у низу случајева на месту некадашњег полугласника у слабом положају. Ово значи да је овај језик развио полугласник у многим слоговима речи, тамо где је иначе полугласник престао да се изговара у српском народном језику. Због тога се вокализам српскословенског језика до краја XIV века одликовао повећаном употребом полугласника у себи, а после овог столећа – његовим рефлексом *а*, такође с чешћом фреквенцијом јављања неголи у српском народном језику.

Кад се ово има на уму, онда се лакше може прићи рашчитавању српскословенских текстова, тачном утврђивању изговорне стране овог црквеног и књижевног језика. А успешно рашчитавање српскословенских текстова условљава њихову, такође успешну, транслитерацију и транскрипцију, односно приређивање њихових издања, и критичких наравно, данашњом нашом азбуком и правописом, уз чување у пуној мери свих особина књижевног језика оригинала одговарајућих старих текстова.

Зашто је потребно приређивати издања наших српскословенских текстова транслитерирано и транскрибовано? Зато што је, пре свега, интересовање за наше старе споменике писане српскословенским језиком данас много веће неголи раније, зато што су и многи нефилолози, људи различитог научног и културног профила заинтересовани да имају пред собом аутентичне наше старе списе које ће с лакоћом читати а које ће, помоћу добрих речника уз издање одговарајућег текста, моћи и разумети. Тиме се, несумњиво, наши стари текстови приближавају широм кругу данашњих читалаца. Овим се превазилази одбојност коју може изазвати оригинална графија и ортографија тих текстова код оних заинтересованих читалаца који нису навикли на стару српску ћирилицу и на низ њених слова неразумљивих за те исте читаоце.

Уз добро фототипско издање одређеног нашег старог текста и уз добро и аутентично транслитерирано и транскрибовано издање тог истог текста – данашње издање у оригиналној графији и правопису истог текста о којем је реч постаје сувишно. Уз добар речник, како смо већ рекли, овакво издање одређеног старог текста, наравно критичко, може испунити све захтеве које од њега очекује наша филолошка наука, а и култура уопште. Одустајањем од издања једног старог текста у његовој оригиналној графији и ортографији (изузев фототипског), решава се и један доста тежак типографски проблем који је и даље актуалан, и поред данашње компјутерске технике. Поменуто одустајање не треба, наравно, схватити буквално јер ће свакако и у будућности бити појединих захтева за издања неких старих текстова у њиховој изворној графији и правопису.

У складу с овим што је речено, требало би приступити транслитерираном и транскрибованом издању свих књижевних радова – а и оних који то нису – деспота Стефана Лазаревића. Један део таквог посла успешно је већ обавио Ђ. Трифуновић доневши уз поједине рашчитане текстове и њихов превод на данашњи наш књижевни језик. Навешћемо, у продужетку, неколико примера оваквог издања неких текстова деспота Стефана Лазаревића.

1. *Слово љубве*
(препис из четврте или пете деценије XV века)

Стефан деспот слатчајшому и љубазнејшому и срца мојего неотлучному и много сугубо важдаленому и ва премудрости обилному царствија мојего искрњему (име рек), о Господи љубазноје целованије вакупе же и милости нашеје нескудноје дарованије...

(слово – *реч*, љубве – *љубави*, слатчајшому – *најслађем*, љубазнејшому – *највољенијем*, неотлучному – *неодвојивом*, сугубо – *двострyко*, важдаленому – *жељеном*, ва – *у*, искрњему – *искреном*, име

рек – *име рекавши*, љубазноје целованије – *вољени поздрав*, о Господи – *у Господу*, вакупе – *заједно*, *уједно*, *скупа*, нашеје – *наше*, нескудноје – *неоскудно*, *довољно*, *потпуно*, даврованије – *даровање*)

2. *Натпис на косовском мраморном стубу*
(препис с краја XVI века)

Сије речи писани бише на стлпу мраморену на Косову

Чловече, иже српскије земље ступаје, пришалац ли јеси или сушти ту, кто јеси и што си, јегда придеши на поље сије, јеже глагољет се Косово, и по васему узриши плно кости мртвих, таже и с њими камено јестаство, мене крстоваображена и знаменана посреде узриши просто стојешта...

(сије речи – *све речи*, стлп – *стуб*, мраморен – *мраморан*, чловек – *човек*, иже – *који*, ступаје – *ступајући*, пришалац – *дошљак*, сушти – *који јеси*, кто – *ко*, јегда – *када*, придеши – *дођеш*, сије поље – *ово поље*, јеже – *које*, глагољет се – *зове се*, по васему – *по свему*, узриши – *угледаћеш*, плно – *пуно*, таже – *затим*, с њими – *с њима*, јестаство – *природа*, крстоваображен – *крстолик*, знаменати – *означавати*, *запажати*, посреде – *посред*, зриши – *видиш*, *гледаш*, просто – *усправно*, стојешта – *стојећег* (мене... стојешта – *мене ... стојећег*)

3. *Закон о рудницима*
(препис из треће деценије XVI века)

... Вазвратих се ва земљу своју. И придох ва свој град Ново Брдо. И сабра се вас сабор градски. И поискаше од госпдства ми да им учињу закон о рупах што су имали за првих господ и светопочившаго ми господина родитеља кнеза Лазара. И господство ми се саветува са властели. И заповедах да се најдут 24 чловеке добре од друзех местех, која руду имају, да им учињу закон како је и прво било.

(вазвратих се – *повратих се*, ва – *у*, придох – *дођох*, вас – *сав*, од господства ми – *од мога господства*, *од мене*, учињу – *учиним*, *сачиним*, рупа – *рударска рупа*, *рудник*, за првих господ – *за време првих господара*, светопочившаго – *светопочившег*, господин – *господар*, и господство ми се саветува – *и ја се саветовах*, *посаветовах се*, са властели – *са властелом*, да се најдут – *да се нађу*, од друзех местех – *од других места*, прво – *испрва*)

*

И, на крају, да поновимо. Транслитерирана и транскрибована издања наших старих текстова, а међу њима и она дела која припадају деспоту Стефану Лазаревићу и која су у оригиналу писана српско-

словенским језиком, учинила би, несумњиво, да се ти текстови много лакше типографски сложе те самим тим и да стекну шири читалачки круг неголи што га данас имају. Та издања подразумевају задржавање у пуној мери књижевног и црквеног језика оригинала, са свим његовим одговарајућим цртама. Уз та издања морају се доносити детаљни речници са потребним објашњењима, што ће умногоме текстове о којима је реч приближити данашњим читаоцима, поготово нефилолозима. На исти такав начин могли би се издавати и наши стари текстови из XVIII и из прве половине XIX века, који припадају такозваном славеносрпском периоду – али то је тема за другу прилику.

ЛИТЕРАТУРА

Петар Ђорђић, *Историја српске ћирилице. Палеографско-филолошки прилози.* – Београд, 1971.

Вера Јерковић, *Натпис на мраморном стубу на Косову.* – Зборник историје књижевности. Одељење језика и књижевности књ. 10. Стара српска књижевност, Београд (САНУ), 1976, 137–146.

Деспот Стефан Лазаревић, *Књижевни радови. Приредио Ђорђе Трифуновић.* – Београд, 1979.

Александар Младеновић, *Напомене о српскословенском језику.* – Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1977, књ. XX–2, 1-20.

Александар Младеновић, *Српска редакција старословенског језика – неке особине текстова из XVIII* века. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1986, књ. XXIX–1, 103–112.

Александар Младеновић, *Археографске белешке. 1. Апостол (1566.г.).* – Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско одељење), 1986, књ. 8, 107–122.

Александар Младеновић, *Археографске белешке. 2. Триод посни (XVI* век). – Археографски прилози, Београд (Народна библиотека Србије. Археографско одељење), 1991, књ. 13, 293-305.

ГОРДАНА ЈОВАНОВИЋ

ДЕСПОТ СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ И РЕСАВСКА ШКОЛА

Деспот Стефан, српски кнез (1389–1402) и деспот (1402–1427), спада у оне изузетне личности наше историјске прошлости које су по много чему изузетноме обележиле време у коме су живеле. Стални ратови и непрестана брига да сачува макар део некадашњег моћног српског царства обележили су читав његов живот. Несумњиво изузетно даровит државник и политичар, деспот Стефан је, уз све несреће и невоље које су задесиле њега, његову породицу, српски народ и српску државу, успео да очува Деспотовину. Као образован човек и даровит писац, чинио је све да сачува просветитељске, културне и књижевне традиције старе немањићке државе. Његов двор је стециште образованих људи, чији рад Деспот помаже. Једна од таквих личности на Деспотовом двору био је и Константин Костенечки, родом Бугарин, познат као Константин Филозоф.

Константин Филозоф дошао је у Србију између 1410. и 1413. године, о чему постоје посредни историјски докази. Деспот га је врло срдачно примио и као ученом и образованом човеку поверио му многе дипломатске мисије, али му је омогућио и да се бави књижевним и педагошким радом. На основу Константиновог ортографско-граматичког трактата *Сказаније о писменех* (Повест о словима) можемо поуздано закључити да је у Београду, а можда и у манастиру Ресави (Манасији), Деспотовој задужбини, постојала школа у којој се стицало више образовање и у којој (којима) је Константин био учитељ.

Сказаније о писменех представља први значајан покушај да се формулишу, среде и нормирају правописна правила српскога језика, како би се "разобличило кварење" светих књига. Константин је, наиме, сматрао да српски писци и преводиоци тога доба недовољно познају грчки језик (са кога су превођене литургијске књиге), да нису много вични ни српском правопису, па је стога дошло до кварења правописног система који су створила солунска браћа Ћирило и Методије. Све је то, према Константиновом мишљењу, водило у јерес, било је супротно "правом", одн. православном учењу. Као узор Константин предлаже

литургијске текстове настале у "трновским пределима", у Бугарској. Тамо је патријарх Јефтимије наложио да се изврши коренита исправка богослужбених књига уз помоћ грчких предложака, јер је током вишевековног преписивања дошло до деформације првобитног словенског превода, који су сачинили Ћирило и Методије и њихови најближи ученици.

Вероватно се већ од Солунске браће сматрало да словенска азбука има 38 слова, од којих су 24 узета од Грка, а 14 су словенска. Овога броја држи се и Константин. У свом делу он тачно наводи која су то словенска слова (нпр. **Б, Ж, Ш, Ц, Ч** итд.) и каже да "она са грчким немају ничега заједничког".[1] Очигледно, пишући ово своје дело и као педагошки приручник за учитеље, он им саветује како да децу најлакше науче словима: "[...] напиши најпре 24 грчка слова по алфабету, придодајући им **Ѕ** (дз, чија је бројна вредност 6) ради бројева [...] а испод ових она [слова] која су изнађена према словенским језицима [...]".[2] Азбуци од 38 слова Константин придодаје и два тзв. носна самогласника, који као такви већ нису постојали у српском језику (реализовали су се као *е* и као *у*). Константин је тога свестан и спомиње их као бугарска, али циљ му је био и да постигне традиционални број 38 и симболички 40.

Занимљиво је Константиново мишљење о настанку словенског књижевног језика (в.глава 4)[3]: "У почетку, наиме, они који су хтели да сачине [књиге] на словенском језику – очигледно је да то нису могли учинити на бугарском језику [...] Јер како се тананост јелинска или сиријска или јеврејска могла исказати тако дебелим [грубим] језиком? али исто тако ни српским високим и уским гласом".[4] И ево шта Константин закључује: "Просудивши о овоме, они дивни и добри људи изабраше најтананији и најлепши руски језик, којему је у припомоћ дошао и бугарски, и српски, и босански, и словенски, и део чешког, и хрватски језик, како би се уобличиле свете књиге; и сачинише се тако".[5]

Ипак се не може рећи да Константин има недобронамеран однос према српскоме језику (зове га *срйски* или *овај језик*). Напротив, њему једино сметају небрига и аљкавост у писању који су у њему узели маха. А што се тиче српскога народа, о њему има веома лепо мишљење: "И овај народ видим као надарен и добар у свему, као и било који други што је, чак у људској мудрости и више, али о светим књигама старање није довољно".[6]

[1] Константин Филозоф, *Повесӣ о словима*, *Жиӣије десӣоӣа Сӣефана Лазаревића*, приредила проф. др Гордана Јовановић, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. једанаеста, СКЗ Београд 1989, 55.

[2] *Нав. дело*, 55–56.

[3] *Нав. дело*, 53–54.

[4] *Нав. дело*, 53.

[5] *Нав. дело*, 53.

[6] *Нав. дело*, 52.

Шта то смета Константину у српском језику и писмености? Навешћемо само два примера. Невероватно му смета што се не чува Ѣ (јат) него се меша са *е*: "Без јединог овог слова све ће се изопачити, као што се искварише свете књиге зато што је испремештано ово Ѣ. И ради чега га је требало изналазити ако не би било одвојено од Е и Ѥ и ако не би друге речи обзнањивало"?[7] Ствар је у томе што је у Константиновом говору овај глас тежио ка боји вокала *а*, а на већем делу српског језичког простора већ је био завладао екавизам. Међутим, на северу Србије, где је Константин живео, *јаш̄* још није било изједначено са *е*, него је то био глас између *е* и *и*, што је још више морало вређати Константиново језичко осећање. Константин тражи такође да се глас Ы (јери) пише тамо где му је место, мада се оно у српском језику изједначило са *и*, па га сходно томе ни српски писари нису тачно писали тамо де га треба писати. И у овом случају Константин је изричит: "Зашто би било смишљено Ы ако не би било одвојено од и и ї и ако не би другу реч представљало"?[8]

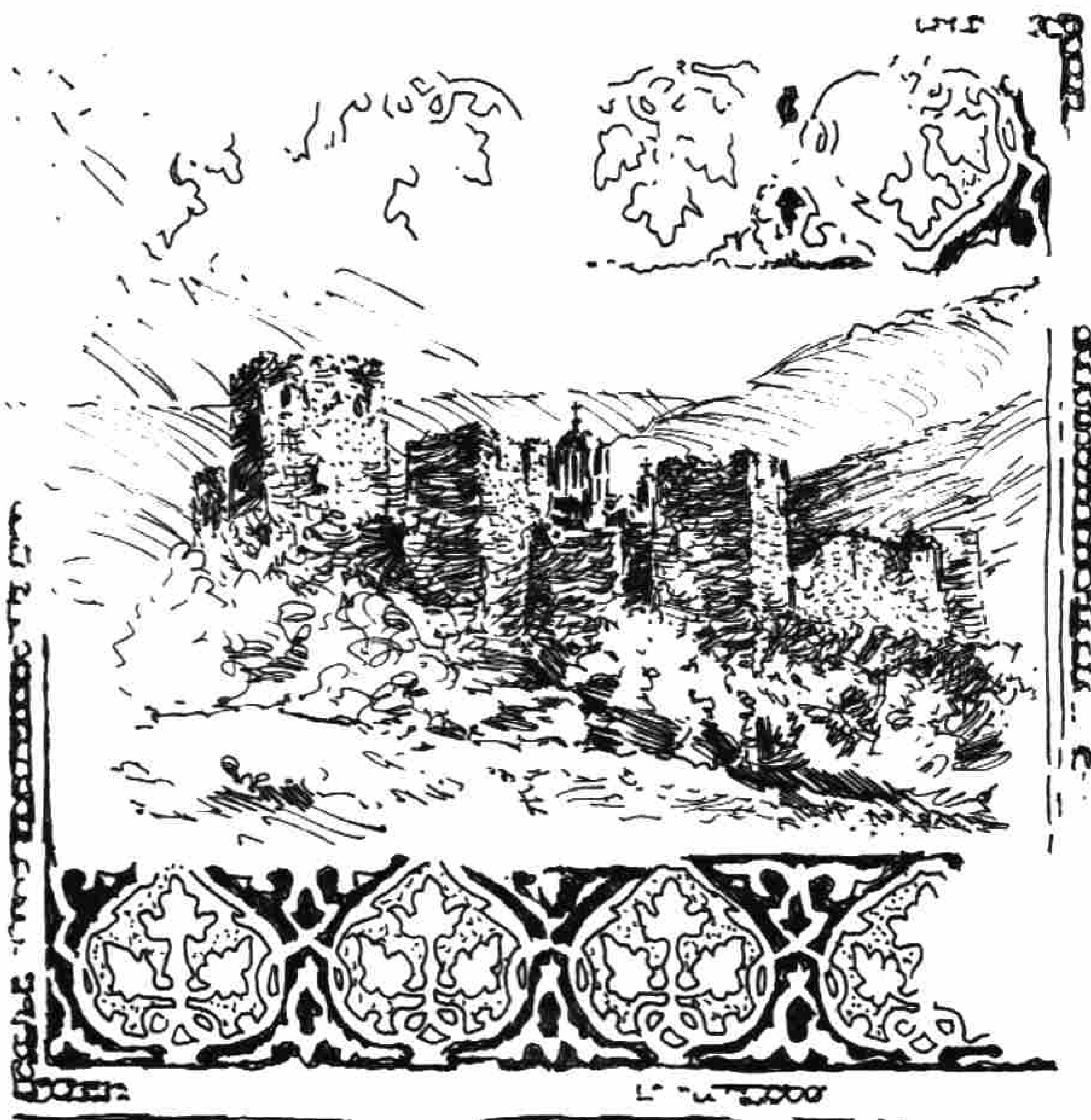
Стална је Константинова брига да се тачно преносе грчки елементи, односно да се изворно пишу речи преузете из грчког језика, уз употребу грчких слова. Константин нормира, даље, грчке спиритусе (дасије и апострофе) и њихову употребу саображава грчкој (везани су за почетак речи кад она почиње самогласником). Кад је реч о акцентима, који се у српској писмености употребљавају у првој пол. XIV века, Константин уводи три грчка акцента: оксија (акут), варија (гравис) и периспомена (циркумфлекс).

Све ово што је наведено, као и много шта друго што због ограничености простора није поменуто, сачињава суштину Константинове, речено условно, реформе српског правописа. По примени Константинових правила лако се препознају српски рукописи тога доба и сврставају се у српску књижевно-језичку баштину названу "ресавска школа". Они су могли настати и у Београду, али свакако у највећем броју у Деспотовој задужбини, манастиру Ресави (Манасији), где је Деспот створио изузетно значајан и јак књижевни и преписивачки центар тадашње српске државе.

И, на крају – дајемо у преводу кратак одломак из 19. главе *Сказанија*, који веома лепо илуструје Константинов став о начину на који треба учити децу и шта је у том учењу најважније: "Заиста кажем да ако са неким проведем у разговору 30 и 40 дана, а не видим како пише, нећу знати каква је његова вештина [у томе]; кад видим само једно писмо његовом руком [написано], све ћу о њему сазнати[...] Кажи [детету] да ако жели да пише – нека пише тачно и лепо. А како му се напише, тако ће дете касније и писати. Ако се [у њему] укорени лоше, све ће друго лоше бити. Па какав онда темељ [учењу] можеш

[7] *Нав. дело*, 58–59.
[8] *Нав. дело*, 58.

поставити?[...] Ако у књигама где погрешиш, није толика штета колика је ако дете лоше пише[...] јер човек који поседује знање, многе књиге може исправити[...] И истину рекосмо – у учењу већа опасност прети деци од учитеља него од написаних књига".

Манастир Манасија – спољашњи изглед

СВЕТОЗАР СТИЈОВИЋ

СРПСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК У XV ВЕКУ И ЊЕГОВА ДАЉА СУДБИНА

Добро је познато да је деспот Стефан Лазаревић своје књижевне радове писао српскословенским језиком (српском редакцијом старословенског језика), ондашњим нашим црквеним и књижевним језиком. Тај језик је, као што се зна, почео код Срба да настаје са њиховим примањем словенског богослужења, што се десило свакако давно пре наших најстаријих сачуваних писаних споменика. Настао је, што је такође добро познато, србизирањем старословенског језика, процесом који је прво захватио фонолошки, а затим лексички и друге делове језика.

У време када живи, влада и пише деспот Стефан Лазаревић српскословенски језик је у свом развитку дошао до свог зенита. То је био у пуној мери развијен црквени и књижевни језик којим су се Срби служили вековима. Био је то језик на којем су биле састављене, написане и крајем XV века штампане прве српске књиге у познатој типографској радионици зетског господара Ђурђа Црнојевића.

Српскословенски језик као црквени и књижевни, али уз то и неразговорни, остао је код Срба у употреби негде до средине XVIII века. Историјске прилике, боље рећи неприлике, нису биле наклоњене даљем постојању овога језика код Срба. Нашавши се у тешкој ситуацији по своју православну веру, после Пожаревачког мира (1718), тадашњи београдски митрополит Мојсеј Петровић одлучио је да српскословенски замени рускословенским у Српској православној цркви. Показало се да је то био једини исправни потез којим би се сачувало традиционално, многовековно православље у Српској земљи. Духовни ослонац на тада моћну Русију, заједничко словенско порекло и заједничка употреба ћириличког писма Срба и Руса гарантовали су митрополиту Мојсеју заштиту од наговештеног унијаћења.

Рускословенски језик је био, наравно, у првом реду, службени језик Српске православне цркве, што је остао и до данас. Он је, поред тога, био и језик писмености, образовања и учености код Срба.

Када су у другој половини XVIII века и Срби били захваћени новим историјско-друштвеним кретањима, која су, поред осталог, тежила ка образовању народа на широј основи, када српски писци Србима нису могли писати рускословенским или ондашњим руским књижевним језиком, – тај руски црквени језик у великој мери омогућио је формирање новог типа књижевног језика код Срба: славеносрпског. Тај тип књижевног језика, почев од друге половине XVIII века, настајао је србизирањем рускословенског и ондашњег руског књижевног језика у делима световне садржине, намењеним ширем читалачком и слушалачком српском кругу. Поменуто србизирање било је процес који је трајао у деценијама које су наилазиле не само у XVIII него и у првој половини XIX века. Све оно што су поједини писци сматрали да је неразумљиво српском читаоцу или слушаоцу делимично је или потпуно подвргавано србизацији, при чему су аутори уносили у највећој мери особине шумадијско-војвођанског дијалекта.

Тај процес је ишао ка све већој и већој србизацији славеносрпског језика, што је у првој половини XIX века довело до формирања екавског изговора нашег данашњег књижевног језика. Централно место у овом погледу припада, свакако, Доситеју Обрадовићу, који је нека своја дела објавио на у великој мери србизираном славеносрпском језику и тиме другима показао како треба писати језиком који однедавно називамо доситејевским.

Поменуто србизирање вршено је у то време и помоћу одговарајућих црта српскословенског језика, тада већ званично напуштеног и препуштеног лаганом забораву. Но, тај заборав никада није у потпуности остварен. У многим текстовима српских писаца славеносрпског периода, закључно с половином XIX века, налазе се многе српскословенске црте – особине које су одликовале наш, напред поменути, ранији многовековни црквени и књижевни језик. Поред других српских писаца славеносрпског периода који су се служили српскословенским речима односно лексемама са српскословенским фонетизмом стоји и највећи српски песник Петар Други Петровић Његош, чија су дела у том правцу проучена у најновије време. Та су проучавања показала да и у Његошево доба Срби нису били у потпуности заборавили свој стари црквени и књижевни језик, српскословенски, којим је, као што смо већ рекли, писао у XV веку и деспот Стефан Лазаревић. Многе од тих српскословенских речи остале су у употреби у српском књижевном језику и до данас.

ЛИТЕРАТУРА

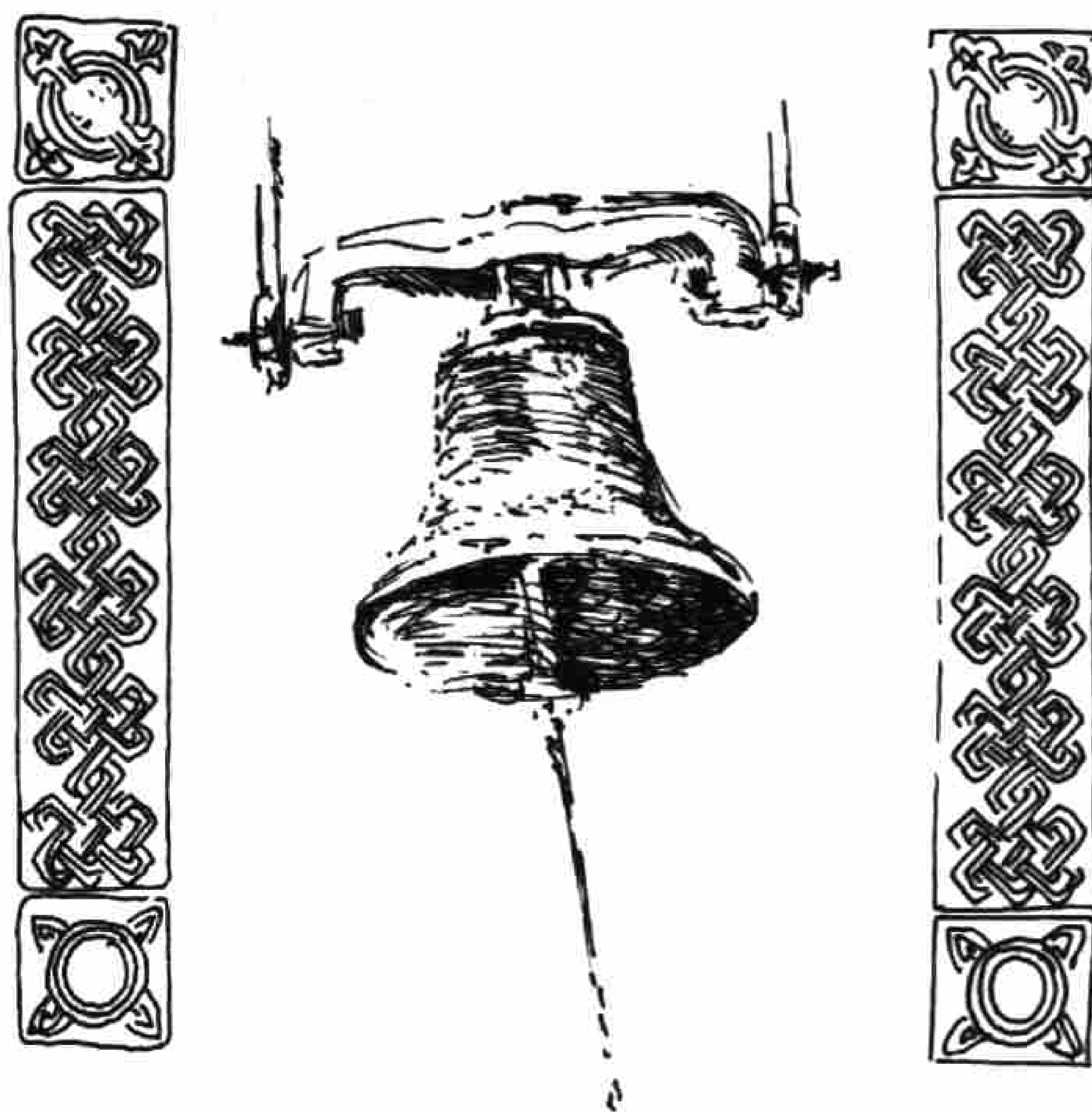
Деспот Стефан Лазаревић, *Књижевни радови. Приредио Ђорђе Трифуновић*, Београд, 1979.

Павле Ивић, *Из историје српскохрватског језика. Изабрани огледи*, Ниш (Просвета), 1991, књ. II.

Александар Младеновић, *Напомене о српскословенском језику*, Зборник за филологију и лингвистику, Нови Сад (Матица српска), 1977, књ. XX/2, 1–20.

Александар Младеновић, *Славеносрпски језик. Студије и чланци*, Нови Сад (Књижевна заједница Новог Сада и "Дечје новине" из Горњег Милановца), 1989.

Светозар Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад (Издавачка књижарница Зорана Стојановића), 1982.

Манастир Манасија – детаљ

Црква свете Тројице (манастир Манасија)

ХРОНИКА
ДАНА СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
И
ОСТАЛИХ ДОГАЂАЊА
У КУЛТУРНОМ ЖИВОТУ ДЕСПОТОВЦА

I. ДАНИ СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА

Време које је припало српским генерацијама крајем 20. века није нимало лако. Унуци нараштаја који је ослободио и последње стопе српске земље поново бране своја огњишта. Заједничка кућа прављена с великим еланом и уз много српских жртава попуцала је по националним међама. А нови "мајстори", и они из дојучерашње куће и они из Европе и света, не виде те пукотине и хоће кућу да деле по замишљеним шавовима – онима које је цртала туђа рука у доба, понекад и уз помоћ, или бар непротивљење, наших очева.

Мучно је доба, дакле, за српски народ, а помоћи ниоткуд. Мучно, али је тешко, често и мучније, било и ранијим покољењима. Тешке борбе и невоље прате нас од Косова, а небо над српском земљом разведравало се помало током два последња века.

Пролазећи свакодневно поред Манасије, потписник ових редова размишљао је о овој славној грађевини и њеном славном ктитору. А зна се да је време Деспотово текло после косовске реке крви и да је Ресава настала баш у њему: настала и окупила мудраце свога времена са широког српског и словенског југа и заглушила звекет оружја које је продирало од Азије. То оружје је касније прекрило Деспотову земљу, и зазвечало пред самим Бечом, али су Ресава и Деспот одолели насиљу и времену и сијали када су многа огњишта била утуљена. Сија Ресава и данас и обасјава Стефана Високог и Константина Филозофа, а нас опомиње да се и у тешким временима гради и ствара, и те како! Можда би онда и данас, баш у невреме, ваљало бринути о српском духовном преображењу?

ХРОНИКА
ДАНА СРПСКОГА ДУХОВНОГ ПРЕОБРАЖЕЊА
И
ОСТАЛИХ ДОГАЂАЊА
У КУЛТУРНОМ ЖИВОТУ ДЕСПОТОВЦА

Своја размишљања аутор овога текста изложио је маја 1993. године мр Ђоки Стојичићу, академику Павлу Ивићу, др Светозару Стијовићу и мр Браниславу Брборићу, који су идеју прихватили и за окупљање врхунских стваралаца предложили зидине Ресавске школе у Манасији. Уз благослов преосвећеног, данас почившег, епископа браничевског Саве, разумевање наместнице Амвросије и сагласност игуманије Параскеве, сестринство манастира се свесрдно сагласило да славна Деспотова задужбина поново постане својеврсно стециште српских умова и место високих духовних окупљања.

Општина је именовала Програмски одбор манифестације и прихватила њен назив: Дани српскога духовног преображења. У одбор су ушли: академик Мирослав Пантић (председник), Радослав Рачић (заменик председника), академик Павле Ивић, мр Ђоко Стојичић, академик Драгослав Михајловић, др Миливоје Лазић, владика браничевски Сава, др Светозар Стијовић, мр Бранислав Брборић, Мирослава Аврамовић и Владимир Јовановић. На истој седници именован је и Организациони одбор у следећем саставу: др Мирослав Павковић (председник), Драгутин Станковић, Славољуб Вулић, Милован Живковић, Момчило Вуксановић, Љубиша Љубисављевић, Миломир Богојевић, Милојко Живковић, Душан Ивковић, Миодраг Антић и Мирко Милетић. За директора манифестације именован је Славољуб Вулић. (Општина је 5. јула 1994. у Програмски одбор именовала др Наду Поповић-Перишић и др Игњатија Мидића, епископа браничевског.)

Ресавци су све што је требало урадили, како би Деспотовац и Манасија што боље и у што лепшем сјају дочекали госте у време првих Дана српскога духовног преображења (26–28. август 1993).

Програмски одбор је одржао пет седница: крајем јула 1993. у Народној библиотеци Србије у Београду (усвојен програм манифестације), 26. августа 1993. у Народној библиотеци "Ресавска школа" у Деспотовцу (анализиране припреме), 28. августа 1993. у просторијама "Деспотовачке бање" у Деспотовцу (изнети утисци о реализацији програма пре затварања манифестације), 16. октобра 1993. у Народној библиотеци "Ресавска школа" у Деспотовцу (анализирана реализација протекле и донет нацрт програма наредне манифестације) и 13. јула 1994. у Народној библиотеци Србије у Београду (усвојен програм манифестације за 1994. годину).

Организациони одбор се састајао према потреби и стално радио на реализацији програма манифестације.

Манифестација је отворена 26. августа у 18,30 у припрати цркве свете Тројице, где је за ову прилику Биљана Стипчевић приредила изложбу старих рукописних и штампаних књига, а затим је (у 19,30) у порти Манасије изведен концерт "Востани Сербије", на којем су, поред аутора Љубе Манасијевића, учествовали Мирјана Вукојичић, Момир

Брадић, Лепомир Ивковић, Мирко Добричанин и хор "Југ Богдан" из Трстеника.

Следећег дана (27. августа у 12 сати) Драган Коларевић читао је у Ресавској пећини стихове из књиге Миодрага Павловића "Небо у пећини", где је затим, у "Концертној дворани", Драгослав Павле Аксентијевић са групом појаца извео концерт духовне музике. Истога дана је у порти манастира Манасије у 19 сати отворена изложба слика Ликовне колоније "Ресава '93", а у 19,30 изведен концерт духовне музике (учествовали: КУД "Абрашевић" из Београда, Драгослав Павле Аксентијевић са групом појаца и диригент Милован Панчић).

Трећи дан манифестације отпочео је у 9 сати литургијом у цркви свете Тројице (служио владика браничевски господин Сава; Мокрањчеву литургију певао Студијски хор Музиколошког института САНУ; дириговао академик Димитрије Стефановић), а затим је, с почетком у 11,30 сати, у манастирској трпезарији одржан Округли сто "Ресавска школа и деспот Стефан Лазаревић у историји српске духовности" (излагања поднели: академик Мирослав Пантић, академик Павле Ивић, проф. др Радмила Маринковић, проф. др Александар Младеновић, проф. др Милош Благојевић, др Светозар Стијовић, проф. др Гордана Јовановић, проф. др Јелка Ређеп, др Радомир Милошевић и др Вукашин Баћовић). После овог скупа посетиоци су у Манасији (у 14 сати) видели "госпојинско венчање младенаца", а увече, од 18 сати, код хотела "Ресава" пратили "Смотру фолклора и народног стваралаштва" (гост вечери и водитељ била је Соња Јауковић). Манифестација је завршена "Ресавском вечери" у хотелу "Ресава", уз леп програм и поделу захвалница и сувенира.

У време одржавања "Дана српскога духовног преображења" радила је (од 23. до 27. августа) Друга ликовна колонија "Ресава '93" (учествовали су Војислав Јакић, Дијана Кожовић, Веселин Драшковић, Ружица Ђорђевић, Добрица Максимовић, Горан Радојичић, Слободан Штетић, Мирољуб Обрадовић МОБ, Милорад Гаврић Гаврило, Драгица Павловић, Слободан Дане Поповић, Радосав Стојановић, Љубиша Радојковић и Момчило Вуксановић).

Генерални спонзор манифестације била је Ресавска банка из Деспотовца, а помоћ "Данима" пружило је још 18 фирми из Деспотовца (УТП "Ресава", ДП "Ковиловача", "Југопревоз", ЗЗ "Слога", КСП "Стан", ГП "Соколица", ТП "Горња Ресава"), Ћуприје (Здравствени центар и ЕЛДИС), Великог Поповића (ЗЗ "Јединство" и "Украс"), Ресавице (ТП "Пролетер" и РУ РЕМБАС), Дворишта (ДП "Бељаница"), Параћина (ДД ИП "Вук Караџић"), Јагодине (Фабрика каблова), Београда (Дунав папир) и Бељајке ("Супер шел").

II. ОСТАЛА ДОГАЂАЊА У КУЛТУРНОМ ЖИВОТУ ДЕСПОТОВЦА

Средиште културног живота Деспотовца свакако је Народна библиотека "Ресавска школа", а личност најзаслужнија за богат и висок садржај – њен управник Милован Живковић. У даљем тексту доноси се избор из реализованог програма.

1993. година

1. У време манифестације у библиотеци је била изложба слика "Шумадија Ресави" крагујевачких сликара Раше Стевановића и Љубише Јелића.

2. Организован је књижевни сусрет са Иваном В. Лалићем (13. 9), а гости програма су били књижевни критичар Милосав Мирковић и драмски уметник Соња Савић.

3. Представљена је (8. 10) књига "Рашчињени анђео" Божидара Васиљевића (у библиотеци била изложба слика Ликовне колоније "Ресава '93").

4. Представљена је (16. 10) књига "Сјај разговора" мр Ђоке Стојичића (говорили су академик Павле Ивић, др Светозар Стијовић, мр Бранислав Брборић и Огњен Лакићевић).

5. Представљена је (26. 10) књига "Библијски мотиви у српским народним песмама" др Вукашина Баћовића (говорили су др Светозар Стијовић, Милутин Мићовић и Гојко Божовић).

6. Одржан је (5. и 6. 11) Први међународни фестивал поезије "Слово љубве" (у библиотеци и Манасији), на којем је учествовало 17 песника: из Поморавља, Ресаве, Левча, осталих делова земље и из иностранства.

7. Одржан је (26. 11) разговор на тему "Руско-српске духовне и књижевне везе" (говорили су Јуриј Михајлович из Москве и Андреј Тарасјев и др Синиша Јелушић из Београда).

8. Организована је (9. 12) трибина "Представљање и одбрана пројекта заштите Горње Ресаве" (гости су били Павле Тодоровић, министар у Влади Републике Србије, и Радомир Мандић, директор Завода за заштиту природе).

9. Представљена је (14. 12) књига митрополита црногорско-приморског Амфилохија Радовића "Враћање душе у чистоту" (говорили су Матија Бећковић и Јоаникије Мићовић).

10. Одржана је (22. 12) продајна изложба слика чланова клуба "Манасија" за изградњу школе "Деспот Стефан Лазаревић" у Деспотовцу (гост је био ликовни критичар Ђорђе Кадијевић).

1994. година

11. Представљене су (4. 2) збирке песама "Прича о љубави" и "Балада о нашој планети" Данице Милојковић-Радуловић (говорили су Александар Јиречек, др Марија Боровац и Никола Павловић).

12. Одржано је (25. 2) вече поезије и музике посвећено песнику Зорану Милићу (говорио је Срба Игњатовић, а музички део програма извео је Љуба Манасијевић).

13. У селу Језеру је (14. 3), у оквиру акције Радио Београда и организацији Народне библиотеке "Ресавска школа", одржан књижевни сусрет "Селу у походе" (своје стихове су, поред осталих, читали Радомир Андрић и Драгољуб Јевремовић, а сеоској библиотеци је уручено 300 књига).

14. Отворена је (7. 3) изложба Ликовне колоније "Каленић '93" и истовремено одржано вече рецитовања "бисера љубавне поезије" (рецитовали су ученици Техничке школе из Деспотовца, а гост је био Слободан Штетић, академски сликар из Јагодине).

15. Представљена је (26. 3) књига "Кроз балканску ватру" Бапкена Симоњана (говорили су академик Павле Ивић, мр Ђоко Стојичић, Милован Јевтић и Драган Којичић, а Симоњанове стихове је читала Ирена Церовић).

16. Представљен је (8. 4) књижевни портрет Драгана Драгојловића (говорио је Чедомир Мирковић, а песме су читали чланови Клуба "Слово љубве" из Деспотовца; музички део програма извео је уметнички трио из Свилајнца са солистом Мирјаном Ивановић из оближњег села Медвеђе).

17. Посвећено је (15. 4) вече књизи "Срби народ најстарији" Олге Пјанић-Луковић (говорили су, поред ауторке, проф. др Рења Новаковић, Арса Милошевић и Мирослава Петровић; музички програм извео је уметнички трио из Свилајнца).

18. Три књижевна сусрета са песницима Радомиром Андрићем и Драгољубом Јевремовићем одржана су 27. 4. у Стењевцу, Сладаји и Деспотовцу.

19. Одржано је (18. 5) вече академика Милке Ивић (професорка Ивић је говорила о својим истраживањима, а др Светозар Стијовић о њеном делу).

20. Отворено је (20. 5) Научно одељење Народне библиотеке "Ресавска школа" у Деспотовцу, а на свечаности су представљени доктори наука из Горње Ресаве – проф. др Слободан Ивковић, проф. др Гордана Јовановић, проф. др Милосав Огњановић, проф. др Милош Николајевић и доц. др Емил Јованов. Овом приликом су присутни видели и збирку докумената завичајног одељења Народне библиотеке "Ресавска школа".

21. Одржана је (14. 6) продаја слика завичајних уметника "Ресавски уметници за дом здравља". Музички програм су извели ученици Музичке школе "Душан Сковран" из Ћуприје.

22. Организовано је (22. 6) представљање модела у глини за споменик деспоту Стефану и других дела Војислава Јакића. О изложеним делима говорио је Ђорђе Кадијевић, а гост вечери био је Славко Лебедински.

23. Отворена је (19. 7) продајна изложба крагујевачких сликара из Галерије "Моне" (гост програма био је првак Народног позоришта "Јоаким Вујић" из Крагујевца Бранко Андријашевић).

Ваља записати још и следеће догађаје у Деспотовцу: 26. августа 1993. почела је градња Основне школе "Деспот Стефан Лазаревић", 3. фебруара 1994. основан је Центар за културу, а почела је и изградња Хале спортова (24. маја 1994) и Ликовне галерије (4. јуна 1994).

Посебну пажњу заслужује и издавачка делатност Народне библиотеке "Ресавска школа" између "Дана" 1993. и 1994. године, у ком периоду је објављено седам књига: "Врело Ресаве", зборник песама завичајних аутора (суиздавач ИП "Вук Караџић" из Параћина); "Прича о љубавној поезији" Данице Милојковић-Радуловић и "Балада о нашој планети" исте ауторке (суиздавач обеју књига је ИП "Вук Караџић" из Параћина); "Мирис домовине" Бапкена Симоњана; "Ресава" Станоја М. Мијатовића (фототипија издања СКА из 1930); "Манасији љубав превасходи", антологија Радомира Андрића песама о Манасији (суиздавач "Књижевне новине – Комерц" ДД из Београда); "Бајке о пчелињој математици" Мирослава Стајића (прва књига објављена је 1993. године, а остале 1994).

Много је вредних догађања у Народној библиотеци "Ресавска школа" и културном животу Деспотовца, од подстицања младих на стваралаштво до пријема домаћих и страних истакнутих личности и друштава, остало непоменуто, с жељом да рад у наредним годинама буде све обимнији, садржајнији и квалитетнији и да у будућим зборницима рубрика "Хроника" буде све "теснија".

Радослав Рачић